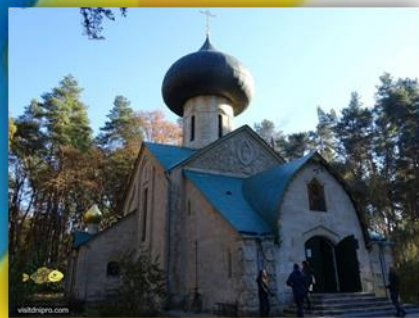

ОРГАНІЗАТОРАМ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

**ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА (ВІЙСЬКОВА) АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА СТАНЦІЯ ЮНИХ ТУРИСТІВ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

**Організаторам екскурсійної діяльності
у закладах освіти**

**Харків
2023**

У даній збірці представлені нормативно-правові документи з організації екскурсійної діяльності в закладах освіти, навчальна програма «Юні екскурсоводи». Здійснено огляд екскурсійно-освітньої діяльності у позашкільних закладах освіти України. Розглянуті питання специфіки роботи екскурсовода у закладі освіти.

Автори сподіваються, що зібрані у збірці матеріали будуть корисними педагогам закладів освіти різних типів, краєзнавцям, усім тим, хто досліджує рідний край та передає свої знання здобувачам освіти.

Упорядники: Грицюта В.М., методист вищої категорії КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради;
Редіна О.В., методист вищої категорії КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради.

Відповідальна за випуск: Сторожук О.А., заступник директора з навчально-методичної роботи КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради.

План

Вступ.....	4
I. Нормативно-правові документи з організації екскурсійної діяльності з учнівською та студентською молоддю.....	5
1.1. Витяг із Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» № 1282-IV від 18.11.2023 р. / Відомості Верховної ради (ВВР). - № 18 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uazakon.com	5
1.2. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 №1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи»:	24
1.3. Навчальна програма «Юні екскурсоводи» (Костенко Н. М., Дюдя Л. Ю.) «Схвалено для використання в освітньому процесі» рішенням експертної ради з позашкільної освіти від 21.06.2023 протокол № 2 Інституту модернізації змісту освіти МОН України.....	28
II. Огляд екскурсійно-освітньої діяльності у позашкільних закладах освіти України.....	43
III. Робота екскурсовода у закладі позашкільної освіти.....	46
IV. Словник-довідник спеціальних термінів на допомогу екскурсоводу-початківцю.....	51
Список використаної та рекомендованої літератури.....	59

Вступ

Актуальність обраної теми методичної збірки «Організаторам екскурсійної діяльності у закладах освіти» не викликає сумніву, бо на сьогодні питання національно-патріотичного виховання є найважливішим напрямом освітньо-виховної роботи серед дітей та молоді. Саме екскурсійна діяльність надає можливість пізнати природу, історію, культуру рідного краю, що сприяє формуванню патріотичних рис характеру підростаючого покоління. Залученням дітей та молоді до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, геологічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ займаються заклади позашкільної освіти України і, в першу чергу, це центри туризму, краєзнавства, екскурсій, станції юних туристів. Для дитини кожна екскурсія – це своєрідне відкриття якогось куточку України, рідного краю, це можливість зрозуміти, що стоїть за звичним словом «Батьківщина». Допомогти дитині зробити такі відкриття – узагальнена мета колективів центрів туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, станцій юних туристів України, завдяки яким цей напрям роботи залишається одним із найбільш популярних видів діяльності дітей та підлітків у позанавчальний час. Екскурсії є невід'ємною складовою туризму, краєзнавства, які є основою національно-патріотичного виховання. Екскурсійна діяльність тісно пов'язана з роботою музеїв при закладах освіти, у яких, як правило, діють гуртки юних екскурсоводів, ради музеїв. Вважаємо, що наведені у збірці матеріали будуть корисні екскурсоводам шкільних музеїв. Автори висловлюють вдячність Сушко В.А., доценту, кандидату історичних наук, старшому науковому співробітнику відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України за надання дозволу використання словника термінів з народної архітектури в даній збірці.

I. Нормативно-правові документи з організації екскурсійної діяльності з учнівською та студентською молоддю.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про туризм»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 13, ст.180)

Із змінами, внесеними згідно із Законом N 222-VIII (222-19) від 02.03.2015, ВВР, 2015, N 23, ст.158

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

I. Внести зміни до Закону України «Про туризм» (324/95-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., N 31, ст. 241; 2001 р., N 32, ст. 172), виклавши його в такій редакції:

З А К О Н У К Р А Ї Н И «Про туризм»

Цей Закон визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України (254к/96-ВР) прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів.

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- туризм - тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування;
- турист - особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін;
- туристичний продукт - попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо);
- супутні туристичні послуги та товари - послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам;
- характерні туристичні послуги та товари - послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам;
- просування туристичного продукту - комплекс заходів, спрямованих на створення та підготовку до реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг (організація рекламно-ознайомлювальних подорожей, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, видання каталогів, буклетів тощо);
- місце продажу (реалізації) туристичних послуг - країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт;
- місце надання туристичних послуг - країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги.

Стаття 2. Законодавство України про туризм.

Законодавство України про туризм складається з Конституції України (254к/96-ВР), цього Закону, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них.

Майнові відносини в галузі туризму, засновані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників, регулюються Цивільним (435-15) та Господарським кодексами України (436-15) з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачені інші правила, ніж ті, що встановлені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 3. Туристичні ресурси України.

Туристичними ресурсами України є пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.

Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму.

Класифікація та оцінка туристичних ресурсів України, режим їх охорони, порядок використання з обліком гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля, порядок збереження цілісності туристичних ресурсів України, заходи для їх відновлення визначаються відповідно до закону.

Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускнуою спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами.

Під час містобудівного планування, проектування, розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів містобудування на територіях рекреаційних зон відповідні органи виконавчої влади, власники об'єктів містобудування повинні передбачати максимальну інтеграцію споруджуваних об'єктів до місцевого соціально-економічного, природного та історико-культурного середовища.

Стаття 4. Організаційні форми та види туризму.

Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм.

До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм - подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм - подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни.

Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території.

Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму:

- дитячий;
- молодіжний;
- сімейний;
- для осіб похилого віку;
- для інвалідів;
- культурно-пізнавальний;
- лікувально-оздоровчий;
- спортивний;
- релігійний;
- екологічний (зелений);
- сільський;
- підводний;
- гірський;
- пригодницький;
- мисливський;

- автомобільний;
- самодіяльний тощо.

Особливості здійснення окремих видів туризму встановлюються законом.

Стаття 5. Учасники відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності.

Учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність.

Суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність (далі – суб'єкти туристичної діяльності), є:

- туристичні оператори (далі - туроператори) - юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність;
- туристичні агенти (далі - турагенти) - юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність;
- інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг;
- гідни-перекладачі, екскурсіводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу - фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом і які в установленому порядку отримали дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування;
- фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.

Перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них та порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу визначаються центральним органом виконавчої влади в галузі туризму.

Розділ II

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

Стаття 6. Основні способи та цілі державного регулювання в галузі туризму. Основні пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму.

Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності.

Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом:

- визначення і реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;
- спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму;
- визначення основ безпеки туризму;

- нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- ліцензування в галузі туризму, стандартизації і сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;
- визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму;
- участі в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму.

Державне регулювання в галузі туризму здійснюється іншими способами, визначеними законом.

Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є:

- забезпечення закріплених Конституцією України (254к/96-ВР) прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав;
- безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав та законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд;
- збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій;
- створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності.

Основними пріоритетними напрямками державної політики в галузі туризму є:

- удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму;
- забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб.

Стаття 7. Органи, що здійснюють регулювання в галузі туризму.

Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади в галузі туризму, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції.

Стаття 8. Повноваження Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в галузі туризму.

1. До виключних повноважень Верховної Ради України в галузі туризму належать:

- визначення основних напрямів державної політики в галузі туризму;
- визначення правових засад регулювання відносин у галузі туризму, їх удосконалення та адаптація із загальновизнаними нормами міжнародного права;

- визначення в законі про Державний бюджет України обсягу фінансового забезпечення туристичної галузі.
- Верховна Рада України відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) може брати до свого розгляду й інші питання, що стосуються туризму.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні і районні ради відповідно до їх повноважень:

- затверджують регіональні програми розвитку туризму, що фінансуються з бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів;
- визначають кошти бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів для фінансового забезпечення регіональних програм розвитку туризму;
- контролюють фінансування регіональних програм розвитку туризму за кошти бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим відповідно до Конституції (254к/96-ВР) та законів України здійснює інше нормативне регулювання з питань туризму, історико-культурних заповідників, музеїв, інших закладів культури, вирішує питання щодо організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму тощо.

3. Представницькі органи місцевого самоврядування - сільські, селищні, міські ради відповідно до їх повноважень:

- затверджують місцеві програми розвитку туризму;
- визначають кошти місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму;
- доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих програм розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету;
- вживають заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з надання туристичних послуг.

Стаття 9. Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі туризму.

Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції (254к/96-ВР) та законів України:

- здійснює державне управління та забезпечує реалізацію державної політики в галузі туризму;
- розробляє та затверджує програми розвитку туризму в Україні і фінансує їх виконання відповідно до бюджетного законодавства;
- приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини в галузі туристичної діяльності;
- забезпечує раціональне використання туристичних ресурсів і вжиття заходів для їх збереження;
- сприяє розвитку туристичної індустрії та створенню ефективної туристичної інфраструктури;
- вживає заходів щодо забезпечення безпеки туристів, захисту їх прав, інтересів і власності;
- організовує та забезпечує реалізацію державної інвестиційної політики в галузі туристичної діяльності;
- готує та подає на розгляд Верховної Ради України як складову частину проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік пропозиції щодо обсягів бюджетних коштів для фінансової підтримки проектів і програм з розвитку туризму;
- інформує Верховну Раду України про виконання програми розвитку туризму в Україні;
- визначає порядок організації рятувальних команд і порядок вжиття рятувальних заходів;
- створює державну систему наукового забезпечення в галузі туристичної діяльності;
- здійснює міжнародне співробітництво в галузі туризму;
- вирішує інші питання, віднесені Конституцією (254к/96-ВР) та законами України до його повноважень.

Стаття 10. Повноваження центральних органів виконавчої влади в галузі туризму.

1. Центральний орган виконавчої влади в галузі туризму:

- організує та забезпечує реалізацію державної політики в галузі туризму, виконання цього Закону та інших нормативно-правових актів;
- бере участь у підготовці проектів нормативно-правових актів у галузі туризму, у межах своєї компетенції розробляє і затверджує нормативно-правові акти, узагальнює практику застосування законодавства в галузі туризму, курортно-рекреаційної сфери, вносить пропозиції щодо його удосконалення;
- забезпечує реалізацію програм розвитку туризму в Україні;
- організує облік туристичних ресурсів України, забезпечує їх раціональне використання та охорону;
- бере участь у розробці стандартів, діяльності з метрології та сертифікації, у проведенні робіт з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- організує здійснення контролю за якістю наданих туристичних послуг;
- реалізує державну інвестиційну політику в галузі туризму та курортно-рекреаційній сфері;
- бере участь у розробці програм облаштування транспортних магістралей об'єктами туристичної інфраструктури;
- бере участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів, визначенні пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі туризму та проведенні науково-дослідних робіт у цій галузі;
- проводить дослідження туристичного ринку, готує і поширює інформацію про Україну і її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та всередині держави;
- у межах своєї компетенції розробляє, укладає і виконує міжнародні договори в галузі туристичної діяльності, представляє країну у міжнародних туристських організаціях і на міжнародних заходах щодо туризму;
- вживає заходів щодо розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- сприяє координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, що здійснюють діяльність у галузі туризму;
- надає суб'єктам туристичної діяльності методичну, консультативну та іншу допомогу;
- пропонує для спільного використання юридичними особами та громадянами-підприємцями, які надають туристичні послуги, знаки для товарів і послуг;
- поширює соціальну рекламу в галузі туризму;
- для забезпечення реалізації своїх повноважень, узгодження та врахування інтересів суб'єктів туристичної діяльності утворює координаційно-дорадчий орган.

2. Інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень:

- забезпечують реалізацію державної політики в галузі туризму;
- здійснюють підготовку пропозицій щодо реалізації державної політики в галузі туризму;
- беруть участь у створенні організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики в галузі туризму.

Стаття 11. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування в галузі туризму.

1. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень:

- здійснюють виконавчі та організаційно-розпорядчі функції щодо організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму;
- розробляють проекти регіональних програм розвитку туризму і подають їх для затвердження відповідно Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласним і районним радам;

- вживають заходів щодо виконання регіональних програм розвитку туризму;
  - сприяють туристичній діяльності у своєму регіоні і створенню сучасної туристичної інфраструктури;
  - розробляють і впроваджують заходи для захисту місцевих туристичних ресурсів;
  - видають дозволи на право здійснення туристичного супроводу;
  - аналізують ринок туристичних послуг у межах адміністративно-територіальних одиниць, представляють центральному органу виконавчої влади в галузі туризму необхідні відомості про розвиток туризму в адміністративно-територіальних одиницях;
  - здійснюють соціальну рекламу туристичних ресурсів, утворюють відповідні інформаційні центри;
  - сприяють дитячому та молодіжному туризму;
  - беруть участь у підготовці, перепідготовці і підвищенні кваліфікації кадрів у галузі туристичної діяльності, що фінансуються за рахунок коштів місцевого бюджету;
  - надають суб'єктам туристичної діяльності методичну і консультативну допомогу щодо організації їх діяльності;
  - залучають підприємства, установи і організації, розташовані на підпорядкованій їм території, до розв'язання проблем розвитку туризму в регіонах;
  - подають центральному органу виконавчої влади в галузі туризму пропозиції стосовно включення заходів з регіональних програм розвитку туризму до відповідних програм;
  - вносять у встановленому порядку до центрального органу виконавчої влади в галузі туризму пропозиції про анулювання відповідної ліцензії;
  - здійснюють іншу діяльність у галузі туризму відповідно до законодавства.
2. Виконавчі органи місцевого самоврядування в межах їх повноважень:
- розробляють проекти місцевих програм розвитку туризму і подають їх для затвердження відповідним місцевим радам;
  - вживають заходів щодо виконання місцевих програм розвитку туризму;
  - залучають на договірних засадах підприємства, установи і організації, розташовані на відповідній території, до розв'язання проблем розвитку місцевого туризму та підтримки туристичних ресурсів;
  - організують проведення інвентаризації туристичних ресурсів місцевого значення;
  - сприяють охороні і збереженню туристичних ресурсів;
  - залучають місцеве населення до туристичної діяльності, створюючи нові робочі місця;
  - сприяють розвитку на відповідній території різних видів туризму.

Стаття 12. Програми розвитку туризму в Україні.

Для забезпечення охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, раціонального використання, забезпечення безпеки туризму, конституційних прав громадян на відпочинок та інших прав громадян, патріотичного виховання органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень затверджуються державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму.

Програми розвитку туризму затверджуються з метою реалізації довгострокових пріоритетів країни в галузі туризму і становлять комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян, розвиток туристичної галузі.

Державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму повинні передбачати заходи щодо забезпечення безпеки в галузі туризму.

Порядок формування, фінансування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку туризму визначається законом.

Розділ III БЕЗПЕКА ТУРИЗМУ

Стаття 13. Безпека в галузі туризму.

Безпека в галузі туризму - сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи в межах своїх повноважень вживають заходів, спрямованих на:

- забезпечення закріплених Конституцією України (254к/96-ВР) прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля при здійсненні туристичних подорожей, захист громадян України за її межами;
- забезпечення особистої безпеки туристів, збереженість їх майна, незавдання шкоди довкіллю;
- інформування суб'єктів туристичної діяльності про загрозу безпеці туристів у країні (місці) тимчасового перебування;
- надання необхідної допомоги туристам, які опинилися у надзвичайній ситуації;
- забезпечення туристам (екскурсантам) можливості безперешкодного одержання медичної, правової та інших видів невідкладної допомоги, доступу до засобів зв'язку;
- заборонення використання туризму з метою незаконної міграції, сексуальної, трудової та інших видів експлуатації громадян;
- охорону туристичних ресурсів України, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій тощо.

З метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності, здійснюючи відповідний вид діяльності, зобов'язані:

- інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо);
- створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо;
- забезпечувати спеціальні вимоги безпеки під час надання туристичних послуг з підвищеним ризиком (автомобільний, гірський, лижний, велосипедний, водний, мотоциклетний, пішохідний туризм, спелеотуризм тощо);
- забезпечувати туристів кваліфікованими фахівцями туристичного супроводу, спеціальним спорядженням та інвентарем;
- забезпечувати навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм, попередження нещасних випадків та надання першої медичної допомоги;
- забезпечувати надання оперативної допомоги особам, які постраждали під час подорожі, транспортування потерпілих;
- оперативно інформувати органи місцевої влади та відповідальних осіб про надзвичайні ситуації, в яких опинилися туристи, подавати відомості про зниклих осіб.

Особи, які організують експлуатацію туристичних ресурсів, зобов'язані забезпечувати виконання вимог щодо охорони довкілля та охорони культурної спадщини, а також вживати заходів щодо забезпечення мінімізації або припинення шкідливого впливу на довкілля і соціально-культурне середовище та компенсувати завдані їм при цьому збитки.

Надання необхідної допомоги туристам, які опинилися у надзвичайній ситуації в межах території України, здійснюється спеціалізованими державними, комунальними та приватними службами, а також рятувальними командами, що утворюються відповідно до законодавства.

Організація рятувальних команд і порядок здійснення рятувальних заходів визначаються Кабінетом Міністрів України.

Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України.

Стаття 14. Захист інтересів українських туристів за межами України.

Держава гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій держава вживає заходів щодо захисту інтересів українських туристів за межами України, у тому числі заходів для їх евакуації з країни тимчасового перебування.

Стаття 15. Фінансове забезпечення відповідальності туроператора та турагента.

З метою забезпечення прав та законних інтересів громадян - споживачів туристичних послуг туроператор та турагент зобов'язані здійснити фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності (гарантією банку або іншої кредитної установи) перед туристами.

Туроператор для покриття своєї відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, які пов'язані з необхідністю покриття витрат туриста з його повернення в місце постійного проживання (перебування), відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, повинен надати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом, в установленому порядку.

Турагент для покриття своєї відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, та які пов'язані з необхідністю відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, повинен надати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом, в установленому порядку.

Мінімальний розмір фінансового забезпечення туроператора має становити суму, еквівалентну не менше ніж 20000 євро. Розмір фінансового забезпечення туроператора, який надає послуги виключно з внутрішнього та в'їзного туризму, має становити суму, еквівалентну не менше ніж 10000 євро. Мінімальний розмір фінансового забезпечення турагента має становити суму, еквівалентну не менше ніж 2000 євро.

Будь-які суми, надання яких гарантується фінансовим забезпеченням цивільної відповідальності туроператора, використовуються виключно для задоволення вимог, що висуваються на підставі та за наявності обставин, зазначених у цій статті.

Відшкодування збитків, заподіяних туристу в разі виникнення обставин неплатоспроможності туроператора (турагента) чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, здійснюється відповідною кредитною установою на підставі заяви туриста, договору на туристичне обслуговування (ваучера) та документів, що підтверджують невиконання туроператором (турагентом) договірних зобов'язань.

Стаття 16. Страхування туристів при здійсненні туристичних поїздок.

Страхування туристів (медичне та від нещасного випадку) є обов'язковим і забезпечується суб'єктами туристичної діяльності на основі угод із страховиками. Туристи вправі самостійно укладати договори на таке страхування. У цьому випадку вони зобов'язані завчасно підтвердити туроператору чи турагенту наявність належним чином укладеного договору страхування.

Договором страхування повинні передбачатися надання медичної допомоги туристам і відшкодування їх витрат при настанні страхового випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування.

Інформація про умови обов'язкового страхування має бути доведена до відома туриста до укладення договору на туристичне обслуговування.

Обов'язкове (медичне та від нещасного випадку) страхування здійснюється один раз на весь період туристичної подорожі.

За вимогою туриста туроператор чи турагент забезпечують страхування інших ризиків, пов'язаних із здійсненням подорожі.

За бажанням туриста з ним може бути укладено угоду про страхування для покриття витрат, пов'язаних з анулюванням договору на туристичне обслуговування з ініціативи туриста, або угоду про страхування для покриття витрат, пов'язаних з передчасним поверненням до місця постійного проживання при настанні нещасного випадку або хвороби.

Компенсація шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю туриста або його майну, проводиться у встановленому порядку.

Розділ IV

ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Стаття 17. Ліцензування туристичної діяльності.

З метою створення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування здійснюється ліцензування туроператорської та турагентської діяльності.

Суб'єкт підприємницької діяльності, який отримав ліцензію на туроператорську діяльність, має виключне право на надання послуг з оформлення документів для виїзду за межі України. Туроператор може здійснювати також і турагентську діяльність без отримання ліцензії на турагентську діяльність.

Загальний розмір частки туроператора в статутних фондах інших туроператорів України не може перевищувати 20 відсотків їх статутних фондів.

Суб'єкт господарювання не має права у своїй назві використовувати слова «туроператор» і «турагент» без отримання ним ліцензії на здійснення відповідно туроператорської чи турагентської діяльності.

Не може бути видана ліцензія на туроператорську чи турагентську діяльність суб'єкту підприємницької діяльності із назвою, тотожною назві іншого суб'єкта підприємницької діяльності, якому ліцензія видана раніше і інформація про нього внесена до відповідного реєстру.

Стаття 18. Сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності.

Державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності спрямована на:

- захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довкілля;
- класифікацію туристичних ресурсів України, забезпечення їх охорони, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- підвищення якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів;
- забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій;
- взаємозамінність та сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікацію;
- створення нормативної бази функціонування систем стандартизації і сертифікації товарів, робіт, послуг.

Сертифікація товарів, робіт, послуг у сфері туристичної діяльності здійснюється з метою:

- запобігання реалізації товарів, робіт, послуг, небезпечних для життя, здоров'я людей, майна і довкілля;
- сприяння споживачам у свідомому виборі товарів, робіт, послуг;
- забезпечення дотримання обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- гармонізації стандартів, норм і правил з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, що стосуються вимог до об'єктів відвідування і туристичних послуг, взаємодії туроператорів, використання обмежених туристичних ресурсів, якості і видів туристичних послуг.

Перелік туристичних послуг, що підлягають обов'язковій сертифікації стосовно безпеки для життя та здоров'я людей, захисту їх майна та охорони довкілля, порядок проведення сертифікації послуг у сфері туристичної діяльності визначаються Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Підтвердження відповідності туристичних послуг здійснюється в установленому порядку.

Стаття 19. Встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури.

З метою підвищення рівня туристичного обслуговування, сприяння споживачам у свідомому виборі туристичних послуг, забезпечення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, забезпечення захисту прав і законних інтересів, життя, здоров'я та майна громадян, підвищення рівня екологічної безпеки об'єктам туристичної інфраструктури присвоюються категорії якості та рівня обслуговування.

Встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо) відповідної категорії здійснюється за заявою його власника.

Види категорій об'єктів туристичної інфраструктури, порядок їх встановлення та зміни визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 20. Договір на туристичне обслуговування.

За договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, турагент) за встановлену договором плату зобов'язується забезпечити надання за замовленням іншої сторони (туриста) комплексу туристичних послуг (туристичний продукт).

До договору на туристичне обслуговування застосовуються загальні положення договору про надання послуг, якщо інше не передбачено законом та не суперечить суті зобов'язання.

Договір на туристичне обслуговування укладається в письмовій (електронній) формі відповідно до закону. Договір на туристичне обслуговування може укладатися шляхом видачі ваучера.

До укладення договору на туристичне обслуговування споживачу туристичного продукту має бути надана інформація про:

1) основні вимоги пропонованих до оформлення виїзних/в'їзних документів (паспорт, дозвіл (віза) на в'їзд/виїзд до країни тимчасового перебування), у тому числі інформацію щодо термінів їх оформлення;

2) медичні застереження стосовно здійснення туристичної поїздки, у тому числі протипоказання через певні захворювання, особливості фізичного стану (фізичні недоліки) і віку туристів для участі в поїздки;

3) туроператора (турагента), його місцезнаходження і поштові реквізити, наявність ліцензії на здійснення туристичної діяльності, сертифікатів відповідності та іншу інформацію відповідно до законодавства про захист прав споживачів;

4) розмір фінансового забезпечення туроператора чи турагента на випадок його неплатоспроможності чи неспроможності (банкрутства) та кредитну установу, яка надала таке забезпечення.

До початку надання туристичних послуг споживачу за його вимогою повинна бути надана інформація:

- про загальні умови типового (публічного) договору на надання туристичних послуг (за його наявності);
- програма туристичного обслуговування;
- характеристика транспортних засобів, що здійснюють перевезення, у тому числі їх вид і категорія, терміни стикувань (сполучення) рейсів, а також інша обов'язкова інформація, передбачена кодексами і правилами перевезень (якщо перевезення входить до складу туристичного обслуговування);
- характеристика готелів, інших місць розміщення туристів, у тому числі їх місце розташування, класифікація за законодавством країни (місця) тимчасового перебування, відомості про підтвердження відповідності послуг готелю встановленим вимогам, відомості про правила тимчасового проживання, строки і порядок оплати

готельного обслуговування, а також інша обов'язкова інформація, передбачена цим Законом, іншими нормативно-правовими актами (якщо готельне обслуговування входить до складу послуг з туристичного обслуговування);

- про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього природного середовища, санітарну та епідеміологічну обстановку;
- про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування та перебування там;
- про види і способи забезпечення харчування під час туристичної поїздки;
- про види та тематику екскурсійного обслуговування, порядок зустрічей і провідів, супроводу туристів;
- про дату і час початку та закінчення туристичного обслуговування, його тривалість;
- відомості про мінімальну кількість туристів у групі, терміни інформування туриста про те, що туристична поїздка не відбудеться через недобір групи;
- відомості про страхову організацію, що здійснює страхування ризиків, пов'язаних з наданням туристичного обслуговування, розмір страхових відшкодувань, порядок і умови їх виплати;
- про ціну туристичного обслуговування і порядок здійснення оплати;
- про місце перебування організації (організацій), уповноваженої туроператором на прийняття претензій туристів, також про адреси і телефони українських дипломатичних установ у країні тимчасового перебування або місцевих служб, до яких можна звернутися у разі виникнення труднощів під час туристичної поїздки.

Кожна із сторін договору може вимагати внесення змін або розірвання договору у зв'язку з істотними змінами обставин, з яких вони виходили при укладенні договору.

До істотних змін обставин належать:

- 1) погіршення умов подорожі, зміна термінів подорожі;
- 2) непередбачене збільшення транспортних тарифів;
- 3) введення нових або підвищення діючих ставок податків і зборів та інших обов'язкових платежів;
- 4) різка зміна курсу національних валют;
- 5) інші підстави, за домовленістю сторін.

Турист вправі відмовитися від виконання договору до початку подорожі за умови оплати туроператору або турагенту фактично понесених ними витрат за послуги, надані до цього повідомлення.

Туроператор або турагент вправі відмовитися від виконання договору лише за умови повного відшкодування замовникові збитків, підтверджених у встановленому порядку та заподіяних внаслідок розірвання договору, крім випадку, коли це відбулося з вини туриста.

Якість туристичних послуг повинна відповідати умовам договору, порядок і способи захисту порушених прав туристів визначаються законодавством про захист прав споживачів.

Зміна ціни туристичного продукту, погодженої сторонами, можлива лише у випадках, передбачених договором, і тільки при істотній зміні обставин, передбачених частиною сьомою цієї статті, але не пізніше ніж за 10 днів до початку туристичної подорожі у випадку, якщо її тривалість становить більше ніж 10 днів, за 5 днів до початку туристичної поїздки у випадку, якщо її тривалість становить від 2 до 10 днів, за 48 годин до початку туристичної поїздки у випадку, якщо її тривалість становить один день. При цьому збільшення ціни туристичного продукту не може перевищувати 5 відсотків його первісної ціни. У разі перевищення ціни туристичного продукту більше ніж 5 відсотків первісної ціни турист має право відмовитися від виконання договору, а туроператор (турагент) зобов'язаний повернути йому всі раніше сплачені кошти.

Туроператор (турагент) може в договорі з туристом обмежити свою відповідальність розміром подвійної плати вартості туристичного продукту (туристичних послуг), якщо туроператор (турагент) несе перед туристом одноособову відповідальність за

шкоду, що виникла внаслідок дій (бездіяльності) одного з виконавців послуг, обумовлених договором.

Права й обов'язки, відповідальність сторін та інші умови договору між туроператором і турагентом визначаються відповідно до загальних положень про агентський договір, якщо інше не передбачено договором між ними, а також цим Законом.

Відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та майну туриста, визначається відповідно до цивільного законодавства, якщо договором на туристичне обслуговування не передбачена підвищена відповідальність туроператора.

Стаття 21. Договір на екскурсійне обслуговування.

За договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщення.

Договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним законодавством, у тому числі шляхом видачі ваучера.

Загальні положення про договір на надання послуг застосовуються до договору на екскурсійне обслуговування, якщо інше не передбачено законом та не суперечить суті зобов'язання.

Особа, яка надає екскурсійні послуги, зобов'язана до укладення договору на екскурсійне обслуговування надати екскурсанту необхідну і достовірну інформацію щодо екскурсійного обслуговування, його видів і особливостей, кваліфікації екскурсовода, про порядок і строки оплати екскурсійних послуг, а також надати екскурсанту на його прохання іншу інформацію з питань екскурсійного обслуговування.

Відповідальність сторін за невиконання, неналежне виконання зобов'язань відповідно до договору на екскурсійне обслуговування, порядок припинення договору на екскурсійне обслуговування визначаються відповідно до цивільного законодавства та законодавства з питань захисту прав споживачів.

Стаття 22. Договір на готельне обслуговування.

За договором на готельне обслуговування одна сторона (готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення) зобов'язується за дорученням іншої сторони (проживаючого) надати послуги по тимчасовому проживанню (ночівлі) у спеціально обладнаному жилому приміщенні (номері), виконати або організувати виконання інших визначених договором на готельне обслуговування послуг, пов'язаних з тимчасовим проживанням, а проживаючий зобов'язується сплатити за ці послуги встановлену плату.

До послуг, пов'язаних з тимчасовим розміщенням, належать послуги з обслуговування жилого приміщення (номера), харчування (ресторанного обслуговування), із збереження майна і багажу проживаючого, а також інші послуги, надані залежно від категорії готелю.

До відносин за договором на готельне обслуговування застосовуються норми цивільного законодавства, цей Закон, законодавство з питань захисту прав споживачів та інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до них. Цей Закон застосовується при наданні готельного обслуговування в мотелях, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, а також інших місцях, призначених для розміщення громадян.

Готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення, зобов'язаний до укладення договору надати необхідну і достовірну інформацію про послуги з готельного обслуговування, їх види і особливості, про порядок і терміни оплати послуг готелю та надати проживаючому на його прохання інші пов'язані із договором і відповідним готельним обслуговуванням відомості, а також іншу інформацію, передбачену законодавством про захист прав споживачів.

Договір на готельне обслуговування укладається як шляхом укладення письмового договору, так і шляхом прийняття готелем заявки на бронювання за допомогою поштового, телефонного чи іншого зв'язку, що дозволяє достовірно встановити особу, від якої надходить заявка. У разі прийняття заявки договір на готельне обслуговування вважається

укладеним з моменту отримання підтвердження готелю про прийняття замовлення та вказівки можливого початку надання готельного обслуговування з визначеного часу.

Відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю чи майну проживаючого, визначається відповідно до цивільного законодавства, якщо договором на готельне обслуговування не передбачена підвищена відповідальність готелю.

Права й обов'язки, відповідальність сторін та інші умови договору між туроператором (турагентом) та готелем чи іншим суб'єктом, що надає послуги з розміщення, визначаються загальними положеннями про агентський договір, якщо інше не передбачено договором між ними та цим Законом.

Стаття 23. Ваучер.

Ваучер - форма письмового договору на туристичне або на екскурсійне обслуговування, яка може використовуватися відповідно до цього Закону.

У договорі на туристичне обслуговування, укладеному шляхом видачі ваучера, мають міститися такі дані:

найменування та місцезнаходження суб'єкта туристичної діяльності, номер ліцензії (дозволу) на відповідний вид діяльності, юридична адреса;

прізвище, ім'я (по батькові) туриста (при груповій поїздки прізвища, імена (по батькові) членів групи);

строки надання і види туристичних послуг, їх загальна вартість;

назва, адреса та номер телефону об'єкта розміщення, його тип та категорія, режим харчування;

розмір фінансового забезпечення відповідальності туроператора (турагента) або межі відповідальності суб'єкта туристичної діяльності за договором агентування;

інші дані, обумовлені характером угоди, складом групи тощо;

дата видачі ваучера.

Ваучер є документом суворого обліку.

Порядок оформлення ваучера та його використання затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі туризму.

Стаття 24. Права та обов'язки суб'єктів туристичної діяльності.

Суб'єкти туристичної діяльності мають право:

Виробляти і реалізовувати туристичні послуги згідно із законодавством;

вносити пропозиції щодо охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, порядку використання;

вносити пропозиції щодо вдосконалення освітніх програм з професійного навчання в галузі туризму, підвищення рівня професійної підготовки працівників і фахівців у галузі туризму;

на встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо), власниками яких вони є, відповідної категорії;

на отримання в установленому порядку інформації, необхідної для здійснення їх діяльності, в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;

брати в установленому порядку участь у розробці програм розвитку туризму та курортно-рекреаційної сфери;

визначати та оприлюднювати шляхом опублікування загальні умови типового (публічного) договору на надання туристичних послуг;

визначати мінімальну кількість туристів (екскурсантів) у групі;

на відшкодування збитків, заподіяних внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб чи заподіяних суб'єктами туристичної діяльності.

Суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані:

проводити діяльність у галузі туризму, яка підлягає ліцензуванню, лише за наявності ліцензій;

надавати туристичні послуги, що підлягають обов'язковій сертифікації, після проведення такої сертифікації в установленому порядку;

залучати до надання туристичних послуг осіб, які відповідають встановленим законодавством відповідним кваліфікаційним вимогам, а у випадках, визначених цим Законом, також мають відповідні дозволи на право здійснення туристичного супроводу;

надавати туристам необхідну і достовірну інформацію про туристичні послуги, права, обов'язки та правила поведінки туристів (екскурсантів), умови страхування, порядок відшкодування завданих збитків, умови відмови від послуг, правила візового митного режиму, перетинання державного кордону та іншу інформацію, передбачену цим Законом;

надавати туристичні послуги в обсягах та в терміни, обумовлені договором;
виконувати вимоги закону щодо забезпечення безпеки туристів, охорони туристичних ресурсів України та довкілля;

вести облікову та іншу визначену законодавством документацію, надавати в установленому порядку бухгалтерську та статистичну звітність;

відшкодувати в установленому порядку збитки, завдані туристам (екскурсантам), іншим особам та довкіллю.

Стаття 25. Права та обов'язки туристів і екскурсантів.

Туристи і екскурсанти мають право на:

реалізацію закріплених Конституцією України (254к/96-ВР) прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб, захист і повагу людської гідності;

необхідну і достовірну інформацію про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування, а також виїзду з країни (місця) тимчасового перебування і перебування там, про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього середовища;

інформацію про наявність ліцензії у суб'єкта, що здійснює підприємницьку діяльність у галузі туризму, дозволів, сертифікатів, інших документів, наявність яких передбачена законодавством;

отримання обов'язкової інформації, що передуює укладенню договору;

отримання туристичних послуг, передбачених договором;

особисту безпеку, захист життя, здоров'я, прав споживача, а також майна;

одержання відповідної медичної допомоги;

відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі невиконання або неналежного виконання умов договору;

сприяння з боку органів державної влади України в одержанні правових та інших видів допомоги, а громадяни України також і за її межами;

реалізацію інших прав.

Туристи і екскурсанти зобов'язані:

не порушувати права та законні інтереси інших осіб, вимоги законів, які діють на території країни перебування;

виконувати митні, прикордонні, санітарні та інші правила;

поважати політичний та соціальний устрій, традиції, звичаї, релігійні вірування країни (місця) перебування;

зберігати довкілля, дбайливо ставитися до об'єктів природи та культурної спадщини в країні (місці) тимчасового перебування;

дотримуватися умов і правил, передбачених договором про надання туристичних послуг;

надавати персональну інформацію в обсязі, необхідному для реалізації туристичного продукту;

дотримуватися під час подорожі правил особистої безпеки;

відшкодувати збитки, завдані їх неправомірними діями.

Виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством України та законодавством країни тимчасового перебування.

Розділ V

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ТА НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИЗМУ. ОБ'ЄДНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА НЕПРИБУТКОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ.

Стаття 26. Професійна підготовка фахівців у галузі туризму.

Професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами в порядку, визначеному законодавством.

Підготовка окремих категорій фахівців туристичного супроводу (гідів-перекладачів, екскурсіводів, спортивних інструкторів, провідників тощо), які не потребують здобуття громадянами професійно-технічної або вищої освіти із здобуттям кваліфікації за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, може здійснюватися у встановленому порядку юридичними чи фізичними особами.

Центральний орган виконавчої влади в галузі туризму бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації, затверджує перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них та порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу.

Стаття 27. Наукові дослідження розвитку туризму.

Наукові дослідження розвитку туризму проводяться з метою:

наукового забезпечення державної політики в галузі туризму, прогнозування та визначення перспектив його розвитку;

встановлення методик класифікації та оцінки туристичних ресурсів, режиму їх охорони, збереження та відновлення, порядку використання;

обліку гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;

розробки пропозицій щодо проектів державних цільових, регіональних та місцевих програм розвитку туризму, а також щодо визначення ліцензійних умов та переліку посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційних вимог щодо них, удосконалення професійної підготовки фахівців у сфері туристичної діяльності тощо.

Визначення пріоритетних напрямів, керівництво та координація наукових досліджень у галузі туризму належать до компетенції наукового центру розвитку туризму.

Положення про науковий центр розвитку туризму затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі туризму.

Стаття 28. Об'єднання суб'єктів туристичної діяльності та неприбуткові організації в галузі туризму.

Учасники відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, - юридичні особи та громадяни, які надають туристичні послуги, залежно від мети можуть утворювати об'єднання підприємств, що є юридичними особами чи без створення юридичних осіб, або вступати в такі об'єднання в порядку, визначеному Господарським кодексом України (436-15) та іншими законами.

З метою реалізації та захисту своїх прав і законних інтересів у галузі туризму суб'єкти туристичної діяльності можуть створювати неприбуткові організації у сфері туристичної діяльності в порядку, визначеному Цивільним кодексом України (435-15) або Законом України «Про об'єднання громадян» (2460-12) чи іншими законами.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства з метою реалізації та захисту прав і законних інтересів можуть об'єднуватися в громадські організації туристичної спрямованості.

Неприбуткові організації в галузі туризму можуть спрямовувати свою діяльність на:

- формування і поширення інформації про туристичні ресурси України;
- підготовку пропозицій щодо розвитку туризму, курортно-рекреаційної сфери, охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, порядку використання;
- популяризацію туризму і сприяння його розвитку;

- розробку власних стандартів туристичного, готельного, екскурсійного та іншого обслуговування, схвалення кодексів усталеної практики та правил професійної етики;
- впровадження власних систем контролю якості здійснення туристичної діяльності;
- пропонування для спільного використання юридичними особами та громадянами-підприємцями, що надають туристичні послуги, знаків для товарів і послуг;
- вдосконалення освітніх програм з професійного навчання в галузі туризму, підвищення рівня професійної підготовки працівників і фахівців у галузі туризму;
- саморегулювання в галузі туризму;
- реалізацію та захист спільних прав і інтересів учасників туристичної діяльності;
- вирішення інших завдань, що не суперечать законодавству України.

Громадські організації туристичної спрямованості можуть відповідно до закону представляти інтереси громадян - споживачів туристичних послуг.

Розділ VI

КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ТУРИЗМ

Стаття 29. Органи, уповноважені на здійснення контролю за діяльністю в галузі туризму.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи у випадках і в порядку, визначених законом, здійснюють контроль за додержанням вимог законодавства з питань туристичної діяльності проводять перевірки якості надаваних (наданих) туристичних послуг, додержання ліцензійних умов, стандартів, норм і правил щодо здійснення туристичної діяльності та відповідно до закону накладають стягнення і вживають інших заходів за порушення законодавства в галузі туризму.

Стаття 30. Відповідальність за порушення законодавства в галузі туризму.

Порушення законодавства в галузі туризму тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Порушеннями законодавства в галузі туризму є:

здійснення туристичної діяльності без отримання відповідного дозволу (ліцензії) або недодержання ліцензійних умов з надання туристичних послуг;

залучення до надання туристичних послуг осіб, які не відповідають встановленим законодавством відповідним кваліфікаційним вимогам та не мають відповідні дозволи на право здійснення туристичного супроводу у випадках, визначених цим Законом;

надання туристичних послуг, що підлягають обов'язковій сертифікації, без проведення такої сертифікації в установленому порядку;

ненадання, несвоєчасне надання або надання туристові інформації, що не відповідає дійсності;

порушення вимог стандартів, норм і правил у галузі туризму;

незаконне використання категорії об'єкта туристичної інфраструктури;

порушення умов договору між туристом і суб'єктом туристичної діяльності з надання туристичних послуг;

невиконання розпоряджень уповноважених органів та осіб про усунення порушень ліцензійних умов;

порушення правил щодо охорони чи використання об'єктів туристичної інфраструктури, знищення або пошкодження об'єктів відвідування;

створення перешкод уповноваженій на те законом посадовій чи службовій особі у здійсненні контролю за туристичною діяльністю, у проведенні перевірки якості надаваних (наданих) туристичних послуг або додержанні ліцензійних умов, стандартів, норм і правил щодо здійснення туристичної діяльності;

незаконне втручання у здійснення туристичної діяльності;

розголошення відомостей, що становлять конфіденційну або іншу охоронювану законом інформацію.

Законами може передбачатися відповідальність і за інші порушення у сфері туристичної діяльності.

Стаття 31. Відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у галузі туристичної діяльності

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи у галузі туристичної діяльності за порушення законодавства несуть відповідальність згідно із законом.

Рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб можуть бути оскаржені до суду в порядку, встановленому законом.

Шкода, заподіяна органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами фізичним чи юридичним особам під час виконання ними покладених на них обов'язків, підлягає відшкодуванню в порядку, встановленому законом.

Стаття 32. Цивільно-правова та інші види відповідальності суб'єктів туристичної діяльності.

За неналежне виконання своїх зобов'язань туроператор, турагент, інші суб'єкти туристичної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, визначену в договорі відповідно до чинного законодавства.

Розмір майнової відповідальності туроператора, турагента чи іншого суб'єкта туристичної діяльності не може перевищувати фактично завданих замовнику збитків з їх вини.

Спори майнового характеру між суб'єктами туристичної діяльності та споживачами туристичних послуг вирішуються у встановленому порядку з дотриманням вимог цього Закону.

За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, встановленому законом, застосовують заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення суб'єктом господарювання правопорушення та ліквідацію його наслідків.

Стаття 33. Відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства у галузі туристичної діяльності

Суб'єкт туристичної діяльності, який порушив законодавство в галузі туристичної діяльності при наданні туристичної послуги, що завдало шкоду, зобов'язаний відшкодувати туристу збитки у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Заподіяна туристу моральна (немайнова) шкода, якою порушені його законні права, відшкодовується суб'єктом туристичної діяльності в порядку, встановленому законом.

Суб'єктам туристичної діяльності, яким заподіяна шкода юридичними чи фізичними особами внаслідок порушення ними законодавства в галузі туризму, збитки відшкодовуються відповідно до закону.

Стаття 34. Порядок розгляду спорів з питань надання туристичних послуг

Спори з питань надання туристичних послуг розглядаються у встановленому законом порядку третейськими судами та судами загальної юрисдикції.

Розділ VII

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

Стаття 35. Міжнародні договори України в галузі туризму. Участь України в міжнародних туристичних організаціях

Правову основу міжнародного співробітництва в галузі туризму становлять міжнародні договори України, укладені відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» (3767-12).

Держава сприяє розширенню та зміцненню міжнародного співробітництва в галузі туризму на принципах і нормах, розроблених Всесвітньою туристською організацією (ВТО).

Органом державної влади, що забезпечує представництво і реалізацію інтересів України в галузі туризму у відносинах з іншими країнами та з міжнародними туристичними

організаціями, є центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, який у встановленому порядку бере участь в укладенні міжнародних договорів з питань туризму.

Україна бере участь у діяльності міжнародних туристичних організацій відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України та статутних документів таких організацій.

Стаття 36. Представництва України в галузі туризму за межами України

З метою розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку та ефективного використання її туристичних ресурсів окремі повноваження з представництва інтересів України в галузі туризму за межами України покладаються на її торгові представництва.

За поданням центрального органу виконавчої влади в галузі туризму Кабінет Міністрів України може відкривати за межами України туристичні представництва. Порядок створення, діяльності і ліквідації туристичних представництв визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до міжнародних договорів України.

Стаття 37. Особливості здійснення діяльності в Україні іноземними суб'єктами туристичної діяльності

Юридичні особи, створені за законодавством інших держав, іноземці та особи без громадянства здійснюють туристичну діяльність на території України відповідно до міжнародних договорів України в порядку, визначеному законом.

Іноземні юридичні та фізичні особи можуть здійснювати туроператорську та турагентську діяльність шляхом утворення підприємств за законодавством України та отримання в установленому порядку ліцензій на здійснення відповідної діяльності.

Туристичний супровід, що здійснюється на території України, може надаватися фахівцями туристичного супроводу, громадянами України та особами, які постійно проживають на території України, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Посередницька діяльність на території України з укладення договорів на туристичне обслуговування з іноземними суб'єктами туристичної діяльності не допускається. Така діяльність може здійснюватися лише через туроператорів, створених за законодавством України.

Угоди, укладені з порушенням вимог цієї статті, є недійсними.

Розділ VIII

ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2004 року.

2. До приведення законодавства у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Фізичні і юридичні особи, які отримали ліцензії на організацію іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійну діяльність до дня офіційного опублікування цього Закону, до 1 квітня 2004 року можуть безкоштовно на термін дії ліцензії старого зразка отримати ліцензію на провадження туроператорської чи турагентської діяльності за умови виконання вимог цього Закону та Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (1775-14).

4. Кабінету Міністрів України у місячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

{Пункт 5 розділу VIII втратив чинність на підставі Закону N 222-VIII (222-19) від 02.03.2015}

Президент України
м. Київ, 18 листопада 2003 року

Л.КУЧМА
N 1282-IV

ІНСТРУКЦІЯ
щодо організації та проведення екскурсій і подорожей
з учнівською та студентською молоддю

I. Загальні положення

1. Ця Інструкція розроблена з метою збереження життя і здоров'я вихованців, учнів, студентів під час проведення навчальними закладами, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, та органами управління освітою екскурсій, подорожей.

2. Дія цієї Інструкції поширюється на навчальні заклади, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, та на органи управління освітою, що організують та проводять екскурсії, подорожі з вихованцями, учнями, студентами (далі - учасники).

3. Навчальні заклади під час підготовки та проведення екскурсій, подорожей керуються Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами та цією Інструкцією.

4. У цій Інструкції терміни вживаються в таких значеннях:

- дальня екскурсія, подорож - екскурсія, подорож за межі Автономної Республіки Крим або області, на території якої знаходиться навчальний заклад, орган управління освітою, що організують та проводять екскурсію, подорож;

- екскурсія - колективне відвідування тривалістю до 24 годин з вихованцями, учнями, студентами визначних місць з освітньою, навчально-виховною, науковою, пізнавальною чи розважальною метою у складі організованої групи під керівництвом осіб, призначених у порядку, встановленому цією Інструкцією;

- місцева екскурсія, подорож - екскурсія, подорож, що проводяться в межах Автономної Республіки Крим або області, на території якої знаходиться навчальний заклад, орган управління освітою, що організують та проводять екскурсії, подорожі. Для навчальних закладів, розташованих у місті Києві та місті Севастополі, та відповідних органів управління освітою, що організують та проводять екскурсії, подорожі, місцевими вважаються також екскурсії, подорожі територією відповідно Київської області та Автономної Республіки Крим;

- подорож - колективне відвідування тривалістю більше 24 годин вихованцями, учнями, студентами визначних місць з освітньою, навчально-виховною, науковою, пізнавальною чи розважальною метою у складі організованої групи під керівництвом осіб, призначених у порядку, встановленому цією Інструкцією.

II. Повноваження керівника навчального закладу, органу управління освітою, що організовує та проводить екскурсію, подорож.

1. Керівник навчального закладу, що організовує та проводить екскурсію, подорож, приймає рішення про її проведення без погодження з органами управління освітою.

2. У разі прийняття рішення про організацію та проведення екскурсій, подорожі керівник навчального закладу, органу управління освітою зобов'язаний:

1) сприяти підготовці та проведенню екскурсій, подорожі;

2) видати наказ про проведення екскурсій, подорожі, у якому: визначити мету, строк проведення, призначити керівника групи, що проводить екскурсію, подорож, його заступника (заступників), затвердити склад учасників та маршрут екскурсій, подорожі;

3) провести інструктаж з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності під час екскурсій, подорожі з керівником групи, що проводить екскурсію, подорож, його заступником (заступниками) згідно з вимогами Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01 серпня 2001 року № 563, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20 листопада 2001 року за № 969/6160;

- 4) видати керівнику групи копію наказу про проведення екскурсії, подорожі та список учасників екскурсії, подорожі, засвідчені у встановленому законодавством порядку;
- 5) контролювати своєчасне повернення групи, що перебуває на екскурсії, у подорожі;
- 6) у разі неповернення групи, що перебуває на екскурсії, у подорожі, у встановлений час терміново встановити зв'язок з керівником групи, з'ясувати причини затримки та потребу в наданні допомоги. У разі необхідності або при неможливості зв'язатися з групою, встановити зв'язок з територіальними органами управління освітою, органами внутрішніх справ, відповідною аварійно-рятувальною службою для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй за потреби допомоги;
- 7) після завершення екскурсії, подорожі заслухати інформацію керівника групи про їх результати.

III. Формування груп, що здійснюють екскурсію, подорож

1. Групи, що здійснюють екскурсію, подорож, формуються з числа учасників, які об'єднуються на добровільних засадах за спільними інтересами. До складу групи включаються тільки учасники, які придатні за станом здоров'я для участі у запланованій екскурсії, подорожі.

2. Кількісний склад групи, що здійснює екскурсію, подорож, визначається керівником групи спільно з навчальним закладом, який організовує та проводить екскурсію, подорож. До складу групи, що здійснює екскурсію, подорож, може входити від 10 до 40 учасників віком від 6 років.

При проведенні автобусних екскурсій, подорожей кількісний склад групи, що здійснює екскурсію, подорож, визначається з урахуванням кількості місць для сидіння в автобусі.

3. Вік керівників та заступників керівників групи, що проводить екскурсію, подорож, повинен бути старше 18 років.

4. Керівник та/або заступник керівника групи повинен вміти надавати першу домедичну допомогу.

5. Фахівець туристичного супроводу, який не є працівником навчального закладу, що проводить екскурсію або подорож, повинен відповідати кваліфікаційним вимогам, визначеним центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин.

6. При проведенні екскурсій (крім автобусних) у межах населеного пункту, де проживають або навчаються учасники екскурсії, призначення заступника керівника екскурсійної групи не є обов'язковим.

При проведенні екскурсій, подорожей з використанням будь-яких видів транспорту (крім автомобільного), пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються учасники групи, керівний склад групи призначається із розрахунку: один керівник та один заступник керівника на кожні 25 учасників та додатково один заступник керівника на кожні наступні 10 учасників.

При проведенні автобусних екскурсій, подорожей керівний склад групи призначається згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 року № 176 (зі змінами).

7. Кількість заступників керівника групи визначається керівником навчального закладу, що організовує та проводить екскурсію, подорож.

8. Керівник групи може призначати помічників з числа учасників групи для допомоги керівнику у проведенні цього заходу.

9. Учасники групи, що перебувають під час екскурсій, подорожей на території заповідників, заказників, національних парків, у прикордонній зоні тощо, зобов'язані дотримуватися порядку перебування на цих територіях відповідно до законодавства України.

IV. Права та обов'язки керівника та заступника керівника групи, що проводять екскурсію, подорож

1. Керівник групи та його заступник (заступники) під час проведення екскурсії, подорожі відповідають за життя та здоров'я її учасників згідно із законодавством України.

2. Керівник групи, його заступник (заступники), що проводять екскурсію, подорож, зобов'язані:

1) при організації підготовки екскурсії, подорожі:

забезпечити комплектування груп учасниками відповідного віку та стану здоров'я;

ознайомити учасників екскурсії, подорожі з планом та затвердженим маршрутом їх проведення, історичними та географічними особливостями території, об'єкта (об'єктів), де буде проходити екскурсія, подорож;

провести цільовий інструктаж з учасниками з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності під час екскурсії, подорожі згідно з вимогами Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01 серпня 2001 року № 563, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20 листопада 2001 року за № 969/6160;

отримати копію наказу про проведення екскурсії, подорожі та список групи;

провести збори батьків учасників екскурсії, подорожі (для дальніх екскурсій, подорожей учасників віком до 18 років);

забезпечити під час екскурсії, подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, виконання правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, безпеки життєдіяльності;

провести інформування учасників екскурсії, подорожі про фактори ризику в запланованій екскурсії, подорожі (за їх наявності) і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму;

одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування об'єктів, територій, на яких встановлено особливий режим відвідування;

розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів під час екскурсії, подорожі, якщо такі заплановано проводити;

2) під час проведення екскурсії, подорожі:

забезпечити дотримання правил пожежної безпеки, безпеки життєдіяльності, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо

вживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників екскурсії, подорожі, зокрема щодо зміни маршруту, припинення екскурсії, подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, що становлять загрозу безпеці учасників;

дотримуватися затвердженого маршруту та плану екскурсії, подорожі (крім випадків, пов'язаних зі зміною маршруту чи плану з метою забезпечення безпеки учасників);

не допускати безпідставного поділу групи, що здійснює екскурсію, подорож, відставання окремих учасників, а також вибуття окремих учасників екскурсії, подорожі без супроводу одного із заступників керівника (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі, що здійснює екскурсію, подорож, два або більше заступників керівника);

при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників екскурсії, подорожі) ужити заходів щодо збереження життя і здоров'я учасників екскурсії, подорожі, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил і засобів для ліквідації небезпечної ситуації;

у разі нещасного випадку терміново організувати надання першої домедичної допомоги потерпілому та його доставку до закладу охорони здоров'я, викликати за потреби екстрену медичну допомогу;

повідомити про нещасний випадок, що стався, керівнику навчального закладу, органу управління освітою, що проводить екскурсію, подорож, та інші відповідні служби;

про нещасний випадок, що трапився під час дальніх екскурсій, подорожей, також повідомити відповідний орган управління освітою за місцезнаходженням групи;

у разі користування під час екскурсії, подорожі залізничним транспортом забезпечити виконання вимог, встановлених Порядком обслуговування громадян залізничним транспортом, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 року № 252 (зі змінами);

3) після закінчення екскурсії, подорожі:
повідомити навчальний заклад, орган управління освітою, що проводить екскурсію, подорож, про її завершення;
за вимогою навчального закладу, органу управління освітою, що проводить екскурсію, подорож, надати звіт про їх проведення.

3. Керівник групи, що проводить екскурсію, подорож, має право:
враховуючи фізичний та моральний стан групи або окремих учасників і свій власний, припинити екскурсію, подорож;
змінити маршрут, припинити екскурсію, подорож у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, що становлять загрозу життю, здоров'ю та безпеці учасників екскурсії, подорожі.

V. Права та обов'язки учасника екскурсії, подорожі

1. Учасник екскурсії, подорожі зобов'язаний:
своєчасно виконувати розпорядження керівника групи, що проводить екскурсію, подорож, та його заступника (заступників);
своєчасно повідомляти керівника групи, що проводить екскурсію, подорож, або його заступника про погіршення стану здоров'я чи травму;
дотримуватись громадського порядку, виконувати правила дорожнього руху, пожежної безпеки, безпеки життєдіяльності;
не порушувати права та законні інтереси інших осіб;
при знаходженні зброї, вибухонебезпечних та незнайомих предметів не торкатися і не зрушувати їх з місця; про їх місцезнаходження терміново повідомити керівника групи, що проводить екскурсію, подорож, або його заступника, які за першої нагоди зобов'язані повідомити про такі предмети відповідні місцеві органи виконавчої влади та/або органи місцевого самоврядування;
з повагою ставитися до місцевих жителів, їх звичаїв і традицій;
зберігати довкілля, дбайливо ставитися до об'єктів природи, пам'яток історії, культури.

2. Учасник екскурсії, подорожі має право:
на особисту безпеку, захист життя, здоров'я;
брати участь у виборі теми та маршруту екскурсії, подорожі;
при погіршенні стану здоров'я чи травмі наполягати на припиненні участі в екскурсії, подорожі;
інші права відповідно до чинного законодавства.

Директор департаменту
професійно-технічної освіти

В.В. Супрун

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ, КРАЄЗНАВСТВА І ТУРИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ

«ЮНІ ЕКСКУРСОВОДИ»

Основний рівень

3 роки навчання

Київ – 2023

*«Схвалено для використання в освітньому процесі»
Рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 21.06.2023
(протокол № 2)*

*Зареєстровано у Каталозі надання грифів навчальній літературі та
навчальним програмам за № 8.0058-2023*

Автори програми:

Дюдя Людмила Юріївна – методист відділу спортивного туризму і краєзнавства, керівник гуртка «Юні екскурсоводи» Комунального закладу Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини»

Костенко Наталія Михайлівна – провідний бібліотекар, керівник зразкового Музею народного побуту Київщини Відокремленого структурного підрозділу «Технологічно-економічний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Важливими складовими громадянського та патріотичного виховання дітей та молоді є знання історії України та культурного надбання українського народу в усьому різноманітті національних особливостей.

Серед найпоширеніших форм позашкільної освіти, які мають вагомий виховний потенціал і суттєво впливають на формування особистості вихованців, є музейна та

екскурсійна робота. У процесі зазначеної діяльності педагог, заклад освіти мають можливість формувати активну громадянську позицію дитини, сприяти усвідомленню нею особистої причетності до збереження історико-культурних надбань України та подій сьогодення.

Створення навчальної програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку «Юні екскурсоводи» (далі – програма «Юні екскурсоводи») обумовлено необхідністю підготовки екскурсоводів музеїв закладів освіти – розробників різних видів екскурсій та краєзнавчих маршрутів, знавців історії, культури, звичаїв, традицій та обрядів українського народу, дослідників природи рідного краю.

Програму «Юні екскурсоводи» розроблено із урахуванням положень Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», листа Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 05 червня 2013 року № 14.1/10-1685 «Про методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти».

Під час укладання програми використано матеріали навчальних програм «Юні екскурсоводи» (автор Д.Г. Омельченко, 1996 рік) та «Юні музеєзнавці» (автор Л.А. Гаїда, 2006 рік), затверджених Міністерством освіти і науки України.

Метою програми є формування компетентностей особистості у процесі засвоєння базових знань з музеєзнавства та екскурсійної діяльності.

Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей:

1. *Пізнавальна компетентність*: уміння спостерігати за навколишнім середовищем, знайомитися з пам'ятками природи, історії і культури, формувати особистісне сприйняття дослідженого матеріалу.

2. *Практична компетентність*: працювати з документацією музею; створювати умови для зберігання предметів музейного фонду; опрацьовувати архівні джерела, літературу; вести записи спогадів та розповідей свідків – очевидців історичних подій; здійснювати краєзнавчий пошук за визначеною темою; розробляти екскурсійні маршрути, готувати та проводити екскурсії різних видів; володіти культурою спілкування та мовлення; надавати першу долікарську допомогу, діяти відповідно до вимог безпеки життєдіяльності, правил дорожнього руху тощо під час екскурсій.

3. *Творча компетентність*: формування умінь узагальнювати результати своєї краєзнавчо-дослідницької роботи та презентувати їх одноліткам, жителям місцевих громад тощо; набуття досвіду підготовки та проведення екскурсій, участь в екскурсіях, експедиціях, конференціях, акціях, краєзнавчій та дослідницькій роботі.

4. *Соціальна компетентність*: здатність до співробітництва, соціальна активність, збереження та примноження предметів духовної та матеріальної культури, звичаїв, традицій українського народу, повага до людей праці; формування позитивних якостей емоційно-вольової сфери (самостійність, колективізм, працелюбність, ініціативність, відповідальність, доброзичливість та інше); вміння працювати в колективі; свідоме ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих.

За змістовну основу програми «Юні екскурсоводи» взято ключові компоненти, що вивчаються у закладах загальної середньої освіти, знання яких мають бути поглиблені у гуртку шляхом міждисциплінарних зв'язків (історія України, регіональне краєзнавство, географія, українська мова та література, мистецтво, інформатика тощо).

Програма «Юні екскурсоводи» реалізується у гуртках туристсько-краєзнавчого напрямку та передбачає навчання дітей у групах основного рівня

протягом трьох років:

1 рік (вихованці орієнтовно 12-13 років) – 216 годин (6 год./тиждень);

2 рік (вихованці орієнтовно 14-15 років) – 216 годин (6 год./тиждень);

3 рік (вихованці орієнтовно 16-17 років) – 216 годин (6 год./тиждень).

Побудована програма блочно-концентричним способом, у її основу покладено базові блоки: краєзнавство, основи музеєзнавства, майстерність екскурсовода.

Важлива роль відводиться вивченню історії рідного краю, опануванню методикою та технікою проведення екскурсій, формуванню у гуртківців мовної культури.

Розподіл годин за розділами – орієнтовний. Теми подані у порядку зростання складності матеріалу.

Керівник гуртка, враховуючи рівень підготовки, вік, інтереси вихованців, стан матеріально-технічної бази закладу освіти, в якому працює гурток, в установленому порядку може вносити зміни до розподілу навчального часу в межах окремих розділів програми.

Основною навчальною базою для проведення занять гуртка є музеї закладів освіти. Заняття гуртка організуються як теоретичні, так і практичні.

Зміст програми реалізується за допомогою сучасних педагогічних технологій: проектних, інтерактивних та інформаційно-комунікативних. На заняттях гуртка застосовуються різноманітні методи навчання у залежності від віку гуртківців. Серед них: пояснювально-ілюстративні (розповідь, пояснення, бесіда, ілюстрація, презентація, дискусія тощо); репродуктивні (відтворювальні); тренінгові (розвиток знань, набуття вмінь та навичок); дискусійні; проблемно-пошукові (дослідницькі, пошукові).

Застосовуються різноманітні засоби навчання: наочні посібники, картографічний та роздатковий матеріали, електронні та технічні засоби навчання.

Перевірка знань та вмінь вихованців здійснюється під час проведення практичних занять, у процесі підготовки та проведення екскурсій, виступів, відвідування екскурсійних об'єктів, участі у краєзнавчих конкурсах, конференціях та експедиціях.

Основний рівень, перший рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Назва розділу, тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Усього
Вступ	2	-	2
Розділ 1. Краєзнавство	26	50	76
1.1. Історія України та рідного краю	10	16	26
1.2. Туристсько-краєзнавчі можливості України та рідного краю	6	8	14
1.3. Краєзнавчі дослідження	10	26	36
Розділ 2. Основи музеєзнавства	20	46	66
2.1. Музеї та їх класифікація	2	4	6
2.2. Музей закладу освіти	2	6	8
2.3. Пошукова діяльність музею	10	12	22
2.4. Фонди музею, особливості їх збереження	2	8	10
2.5. Експозиційна робота музею	2	8	10
2.6. Просвітницька діяльність музею	2	8	10
Розділ 3. Майстерність екскурсовода	28	40	68
3.1. Класифікація екскурсій. Підготовка та основні етапи проведення екскурсій	6	6	12
3.2. «Портфель» екскурсовода	2	6	8
3.3. Схема маршруту та текст екскурсії	6	10	16
3.4. Основи етики та культури спілкування екскурсовода	4	4	8
3.5. Основи риторики	6	8	14
3.6. Безпека життєдіяльності під час проведення екскурсій	4	6	10
Підсумок	-	4	4
Разом	76	140	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Мета і завдання роботи гуртка. Особливості діяльності юних екскурсоводів.

Розділ 1. Краєзнавство (76 год.)

1.1. Історія України та рідного краю (26 год.)

Теоретична частина. Державна символіка, її призначення. Герб, прапор, гімн України та рідного краю (області, міста, району, територіальної громади, закладу освіти), їх вигляд, зміст та значення. Українська – державна мова. Національна та громадянська ідентичність. Загальна історія України та рідного краю (міста, села, району, територіальної громади, області) від заснування до сьогодення. Важливі історичні події та видатні земляки. Історичні пам'ятки рідного краю. Історія рідного краю через призму історії України та світу. Декомунізація та деколонізація.

Практична частина. Написання есе та нарисів. Створення презентацій, інфографіки, коротких інформаційних мультимедійних роликів чи відео сюжетів до визначних історичних дат України та рідного краю. Проведення інтелектуальних ігор та вікторин за темою.

1.2. Туристсько-краєзнавчі можливості України та рідного краю (14 год.)

Теоретична частина. Особливості географічного положення України та рідного краю (міста, села, району, територіальної громади, області). Фауна та флора України та рідного краю. Транспортний зв'язок та кордони України, рідного краю. Заклади культури та дозвілля рідного краю.

Практична частина. Оформлення карти України та рідного краю (міста, села, району, територіальної громади, області) з нанесенням об'єктів історичної та культурної спадщини. Створення презентацій, інфографіки, коротких інформаційних мультимедійних роликів чи відео сюжетів про перейменування назв населених пунктів, вулиць, закладів тощо. Вікторини «Моя Україна», «Вивчаємо рідний край».

1.3. Краєзнавчі дослідження (36 год.)

Теоретична частина. Зміст, напрями та принципи краєзнавчих досліджень. Історичні джерела (речові, візуальні, усні, писемні). Історичні джерела як засіб формування критичного мислення. Правила збереження та використання історичних документів. Прийоми роботи з текстами історичних документів. Збір краєзнавчих матеріалів. Зіставлення інформації з різних джерел. Основи медіаграмотності. Прилади та обладнання, необхідні для краєзнавчої та пошуково-дослідницької роботи. Особливості збору, зберігання та поширення інформації про учасників Революції Гідності та воїнів російсько-української війни. Написання та оформлення науково-дослідницьких та пошукових робіт, звітів. Основи академічної доброчесності. Умови участі у всеукраїнських краєзнавчих конкурсах та експедиціях.

Практична частина. Дискусії за темою. Створення презентацій «Факти/Міфи». Робота з різними видами історичних джерел. Написання пошукових та науково-дослідницьких робіт для участі у місцевих, районних, обласних, всеукраїнських краєзнавчих експедиціях, конкурсах, конференціях, акціях тощо.

Розділ 2. Основи музеєзнавства (66 год.)

2.1. Музеї та їх класифікація (6 год.)

Теоретична частина. Музеєзнавство. Музей та його функції. Класифікація музеїв за формою власності та профілями. Музеї закладів освіти територіальної громади, району, області. Музей у закладі освіти. Основи музейної термінології: музей, профіль музею, фонди, експозиція, діорама, музейний предмет, легенда предмета, макет, муляж, подіум, раритет, реліквія, експонат, екскурсія, екскурсійна група тощо.

Практична частина. Відвідування найближчих державних музеїв та музеїв закладів освіти. Огляд сайтів державних музеїв та музеїв закладів освіти. Презентація діяльності музею закладу освіти. Термінологічний диктант.

2.2. Музей закладу освіти (8 год.)

Теоретична частина. Основні завдання та етапи створення музею закладу освіти (будь-якого профілю). Роль учнівського та педагогічного колективу, громадськості у створенні

музею. Керівник та рада музею, їхні права та обов'язки. Вимоги до утримання приміщення та матеріально-технічного забезпечення музею. Тематико-експозиційний план музею. Документація музею. Методичні рекомендації МОН України щодо діяльності музеїв історичного профілю.

Практична частина. Розробка та презентація тематико-експозиційного плану музею (будь-якого профілю). Складання паспорту музею. Написання характеристики музею. Тестування за темою.

2.3. Пошукова діяльність музею (22 год.)

Теоретична частина. Мета та завдання пошукової роботи. Форми пошукової роботи: краєзнавчі експедиції, походи та екскурсії, опитування, листування, робота з архівними та бібліографічними джерелами тощо.

Практична частина. Запис спогадів і розповідей учасників та очевидців історичних подій. Анкетування. Робота з архівними матеріалами та літературою. Первинна обробка зібраних матеріалів.

2.4. Фонди музею, особливості їх збереження (6 год.)

Теоретична частина. Інструкція з обліку і збереження музейних фондів. Основний та допоміжний фонди музею. Методи комплектування фондів: тематичний, систематичний, комплексний. Акти прийому-передачі експонатів та їх значення. Проблема збереження, евакуації та порятунку експонатів під час війни.

Практична частина. Заповнення актів прийому-видачі експонатів. Зразки опису предметів, облікових карток, каталогізація. Тренінг зі збереження музейних предметів основного та допоміжного фондів.

2.5. Експозиційна робота музею (10 год.)

Теоретична частина. Експозиція та її види (систематична, ансамблева, ландшафтна, тематична). Основні етапи та принципи створення експозиції. Художнє оформлення експозиції. Постійні та змінні експозиції. Реекспозиція. Виставки з фондів музею. Тематико-експозиційний план виставки та реекспозиції.

Практична частина. Знайомство з тематико-експозиційними планами музеїв закладів освіти та прикладами оформлення експозицій з окремих тем, виставками, які проводять музеї. Складання та презентація тематико-експозиційного плану виставки або реекспозиції розділу музею.

2.6. Просвітницька діяльність музею (10 год.)

Теоретична частина. Напрями, зміст та форми просвітницької діяльності музею: масові, групові, індивідуальні. Екскурсія – основна форма масової роботи в музеї. Сайти музеїв – джерело презентації їх діяльності. Співпраця музею з представниками державних та громадських організацій, закладів вищої освіти, засобами масової інформації тощо.

Практична частина. Ознайомлення з віртуальними екскурсіями на сайтах державних музеїв та закладів освіти. Написання замітки, статті про діяльність музею та юних екскурсоводів. Створення рекламних роликів про музей, історичну подію. Організація та проведення у соціальних мережах флешмобів та челенджів тощо.

Розділ 3. Майстерність екскурсовода (68 год.)

3.1. Класифікація екскурсій. Підготовка та основні етапи проведення екскурсій (12 год.)

Теоретична частина. Сутність екскурсії. Класифікація екскурсій за змістом, складом учасників, формою, місцем проведення, способом переміщення. Основні етапи організації та проведення екскурсії. Права та обов'язки екскурсовода. Вимоги до екскурсовода.

Практична частина. Зустрічі з досвідченими екскурсоводами державних музеїв та закладів освіти. Відвідування екскурсійних об'єктів регіону.

3.2. «Портфель» екскурсовода (8 год.)

Теоретична частина. Сутність поняття «портфель екскурсовода». Зміст та склад «портфелю екскурсовода».

Практична частина. Складання переліку матеріалів «портфеля» до заданої теми та виду екскурсії.

3.3. Схема маршруту та текст екскурсії (16 год.)

Теоретична частина. Теми та мета, вид екскурсії, їх взаємозв'язок. Підбір матеріалів (літератури, визначення екскурсійних об'єктів, експонатів, інших джерел екскурсійного матеріалу). Комплектування «портфеля екскурсовода». План та схема-маршрут екскурсії. Контрольний та індивідуальний тексти екскурсії.

Практична частина. Розробка плану та схеми-маршруту екскурсії у музеї закладу освіти. Складання контрольного та індивідуального текстів екскурсії.

3.4. Основи етики та культури спілкування екскурсовода (8 год.)

Теоретична частина. Особливості спілкування екскурсовода з різними категоріями відвідувачів музею. Вербальні та невербальні засоби спілкування. Звертання. Жести. Зовнішній вигляд екскурсовода.

Практична частина. Рольові ігри та тренінгові заняття із відпрацювання різноманітних ситуацій спілкування під час екскурсій.

3.5. Основи риторики (14 год.)

Теоретична частина. Поняття риторики. Цікаві факти з історії риторики. Промова та її особливості. Стилї мовлення. Голос, дикція, чіткість вимови та інтонації в сприйманні інформації аудиторією. Прийоми розвитку пам'яті та ефективного запам'ятовування.

Практична частина. Вправи на дикцію, артикуляцію. Виразне читання прозових та римованих текстів. Вправи із застосуванням прийомів ефективного запам'ятовування.

3.6. Безпека життєдіяльності під час підготовки та проведення екскурсій (10 год.)

Теоретична частина. Основи невідкладної долікарської допомоги. Пожежна безпека у музеї закладу освіти. Безпека при користуванні електротехнікою (комп'ютерна, мультимедійна техніка, телевізори, відео проєктори тощо).

Практична частина. Надання невідкладної домедичної допомоги. Інструктаж з користування вогнегасником. Тренінг щодо дій екскурсовода при виникненні пожежі у приміщенні музею.

Підсумок (4 год.)

Практична частина. Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні поняття та терміни, класифікацію музеїв;
- музеї України та мережу музеїв закладів освіти рідного краю;
- етапи організації та створення музею закладу освіти;
- умови для зберігання предметів музейного фонду;
- права та обов'язки екскурсовода, керівника музею та ради музею;
- зміст та завдання експозиційної, просвітницької, пошукової діяльності музею;
- туристсько-краєзнавчі особливості та можливості рідного краю;
- зміст, напрями та вимоги до пошукової, науково-дослідницької роботи екскурсоводів, основи академічної доброчесності;
- етапи організації та проведення екскурсії;
- основи етики та культури спілкування, риторики екскурсовода;
- вимоги до техніки безпеки під час підготовки та проведення екскурсій у приміщенні музею.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- працювати з документацією музею;
- розрізняти види експозицій та розробляти тематико-експозиційні плани музею, виставки;
- працювати з архівними джерелами, довідниками, путівниками, картосхемами, вести запис спогадів та розповідей свідків, очевидців історичних подій, проводити анкетування;
- проводити краєзнавчий пошук за конкретною темою;
- розробляти плани та схеми-маршрути, складати тексти екскурсій різних видів;

- володіти культурою спілкування та мовлення;
- діяти відповідно до вимог безпеки при виникненні пожежі у приміщенні музею.

Вихованці мають набути досвід:

- роботи з документацією музею (складання та оформлення паспорту музею, характеристики, актів прийому-видачі експонатів);
- обліку та збереження музейних фондів;
- роботи з архівними джерелами, літературою, картосхемами;
- запису спогадів та розповідей свідків, очевидців історичних подій, проведення анкетування;
- здійснення краєзнавчого пошуку за конкретною темою;
- написання пошукових, науково-дослідницьких робіт та участі у краєзнавчих конкурсах, експедиціях;
- розробки тематико-експозиційних планів музею, виставки, планів та схем-маршрутів екскурсій, складання текстів екскурсій різних видів;
- дотримання основних вимог етики та культури спілкування під час екскурсій;
- постановки голосу, вправління з дикції, вимови, інтонації та застосування прийомів ефективного запам'ятовування.

Основний рівень, другий рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Розділ, тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Усього
Вступ	2	-	2
Розділ 1. Краєзнавство	32	52	84
1.1. Пам'ятки історії та культури рідного краю	18	24	42
1.2. Краєзнавчий маршрут, екскурсія рідним краєм	14	28	42
Розділ 2. Основи музеєзнавства	14	22	36
2.1. Фондова та експозиційна робота музею	4	4	8
2.2. Присвоєння та підтвердження почесного звання «Зразковий музей» музею закладу освіти	2	4	6
2.3. Музей закладу освіти як культурно-просвітницький центр	4	8	12
2.4. Видавнича діяльність музею	4	6	10
Розділ 3. Майстерність екскурсовода	38	54	92
3.1. Прийоми ведення екскурсії	18	26	44
3.2. Техніка ведення екскурсії	10	16	26
3.3. Основи риторики	8	10	18
3.4. Безпека під час екскурсій	2	2	4
Підсумок	-	2	2
Разом	86	130	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Зміст і завдання діяльності гуртка на навчальний рік.

Розділ 1. Краєзнавство (84 год.)

1.1. Пам'ятки історії та культури. Вивчення та охорона пам'яток рідного краю (42 год.)

Теоретична частина. Державні та громадські організації України, що займаються охороною пам'яток історії та культури. Архітектурні, містобудівні та природні об'єкти рідного краю. Пам'ятники видатним людям.

Практична частина. Експурсії до визначних місць, цікавих об'єктів та пам'ятників свого краю. Експурсії до музеїв. Інтерактивні ігри та вікторини за темою. Написання есе про пам'ятку архітектури та культури (за власним вибором).

1.2. Краєзнавчий маршрут, експурсія рідним краєм (42 год.)

Теоретична частина. Тема, мета та завдання експурсійного маршруту. Дослідження та вивчення району майбутньої експурсії. Краєзнавча література та картографічний матеріал району експурсії. Обробка зібраних матеріалів. Фото- та відеоматеріали. Опис та звіт про здійснену експурсію рідним краєм. Структура звіту.

Практична частина. Розробка, опис та здійснення експурсій рідним краєм. Створення презентацій експурсійних маршрутів, розміщення їх на сайті закладу освіти та у соціальних мережах.

Розділ 2. Основи музеєзнавства (30 год.)

2.1. Фондова та експозиційна робота музею закладу освіти (8 год.)

Теоретична частина. Комплектування, облік та зберігання музейних фондів. Оригінальні експонати музею. Систематичне комплектування фондів відповідно до профілю музею та поповнення їх матеріалами краєзнавчих експедицій. Умови збереження матеріалів в експозиції та фондах музею. Тематико-експозиційний план музею відповідного профілю.

Практична частина. Складання акту прийому-передачі музейних предметів. Опис музейних предметів для облікової картотеки. Оформлення виставки або окремого розділу експозиції музею закладу освіти.

2.2. Присвоєння та підтвердження почесного звання «Зразковий музей» музею закладу освіти (6 год.)

Теоретична частина. Обов'язкова документація музею. Річний план діяльності музею. Звіт про діяльність музею. Інвентарна книга експонатів.

Практична частина. Перегляд обов'язкової документації музею закладу освіти, зокрема інвентарної книги. Розробка річного плану роботи музею. Написання звіту про діяльність музею.

2.3. Музей закладу освіти як культурно-просвітницький центр(12 год.)

Теоретична частина. Музейні матеріали під час позашкільних заходів:заняття, зустрічі, учнівські конференції, круглі столи, народні свята та відзначення важливих подій з історії України, рідного краю тощо. Співпраця музею з іншими музеями, бібліотеками, архівами, закладами культури, науковцями, громадськими організаціями, засобами масової інформації, місцевими жителями тощо.

Практична частина. Участь у місцевих (у територіальних громадах), обласних, всеукраїнських заходах з відзначення та вшанування важливих історичних подій рідного краю та України. Складання сценарію масових заходів.

2.3. Видавнича діяльність музею (10 год.)

Теоретична частина. Видавнича діяльність музею: створення буклетів, оформлення збірників пошукових робіт, зібрань спогадів очевидців, створення відео презентацій і фільмів на основі матеріалів музею та пошукової роботи експурсоводів.

Практична частина. Виготовлення буклету музею. Збір фото- та відеоматеріалів для презентації діяльності експурсоводів.

Розділ 3. Майстерність експурсовода (92 год.)

3.1. Прийоми ведення експурсій (44 год.)

Теоретична частина. Сутність і класифікація методичних прийомів експурсії. Показ в експурсії, його завдання. Методичні прийоми показу. Вибір місця для огляду об'єкта. Розміщення і переміщення групи під час експурсії. Використання «портфеля експурсовода». Схема послідовності дій експурсовода при показі об'єкта.

Практична частина. Відпрацювання методичних прийомів показу під час експурсій у музеї закладу освіти та проходження експурсійних маршрутів рідного краю. Зустрічі з досвідченими експурсоводами державних музеїв та закладів освіти. Відвідування експурсій різних видів.

3.2. Техніка ведення екскурсії (26 год.)

Теоретична частина. Сутність поняття техніки ведення екскурсії. Основні вимоги до ведення екскурсії (перевірка матеріалів «портфеля екскурсовода», знайомство з групою, розміщення та переміщення групи відносно експонатів, об'єктів, контроль екскурсовода за часом екскурсії, відповіді на питання відвідувачів, дотримання елементу ритуалу при відвідуванні меморіалів, цвинтарів, поховань тощо). Аналіз проведеної екскурсії.

Практична частина. Аналіз різних видів екскурсій. Відпрацювання техніки ведення екскурсій у музеї закладу освіти та під час проходження екскурсійних маршрутів рідного краю.

3.3. Основи риторики (18 год.)

Теоретична частина. Тема та мета виступу. Структура виступу. Конспект виступу. Основні форми викладу: розповідь, опис, пояснення, міркування. Сюжетність у побудові виступу. Засоби мовленнєвої виразності. Цитування, афоризми, посилення, фразеологізми. Раціональні прийоми роботи з текстом.

Практична частина. Складання тексту виступу. Аналіз структури промов, виступів. Підготовка і демонстрація виступів на запропоновану тему з використанням цитат, афоризмів, посилень, фразеологізмів. Тренінги з удосконалення дикції, артикуляції, вимови. Вправи із застосування прийомів ефективного запам'ятовування.

3.4. Безпека життєдіяльності під час екскурсій (4 год.)

Теоретична частина. Безпека під час екскурсій у приміщенні та на вулиці.

Практична частина. Визначення рівня безпечності екскурсій у приміщенні та на вулиці.

Підсумок (2 год.)

Теоретична частина. Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- зміст та форми просвітницької, видавничої діяльності музею;
- пам'ятки історії, культури рідного краю та нормативно-законодавчі акти щодо їх охорони;
- вимоги до розробки та підготовки красномовних маршрутів, екскурсій рідним краєм;
- методичні прийоми та техніку проведення екскурсій;
- основи риторики: структуру та форми виступів, засоби мовленнєвої виразності, прийоми роботи з текстом;
- вимоги до безпеки під час екскурсій у приміщенні музею та на вулиці.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- працювати з обов'язковою документацією та обліковими картотеками музею закладу освіти;
- організовувати та проводити дослідження району майбутньої екскурсії, працювати з картографічним матеріалом;
- володіти основами обробки зібраних матеріалів дослідження та написання звіту про здійснену екскурсію рідним краєм;
- розробляти річний план роботи музею та складати звіт про його діяльність;
- розробляти, створювати та оформлювати буклети музею закладу освіти, збірники, журнали, зібрання матеріалів пошукової роботи юних екскурсоводів;
- застосовувати методичні прийоми та техніку проведення екскурсій;
- володіти засобами мовленнєвої виразності;
- готувати виступ та презентацію до нього;
- дотримуватись техніки безпеки під час проведення екскурсій на вулиці та у приміщенні музею.

Вихованці мають набути досвід:

- роботи з обов'язковою документацією та обліковими картотеками музею закладу освіти;
- організації та проведення дослідження району майбутньої екскурсії, роботи з картографічним матеріалом;

- обробки зібраних матеріалів дослідження та написання звіту про здійснену екскурсію рідним краєм;
- розробки річного плану роботи музею та складання звіту про його діяльність;
- формування буклетів музею, збірників, журналів, зібраних матеріалів пошукової роботи юних екскурсоводів;
- написання пошукових, науково-дослідницьких робіт;
- участі у краєзнавчих конкурсах та експедиціях, масових заходах з відзначення та вшанування історичних подій України, рідного краю;
- дотримання основних вимог мовного етикету під час екскурсій;
- підготовки виступу та презентації до нього;
- дотримання безпеки під час проведення екскурсій на вулиці та у приміщенні музею.

Основний рівень, третій рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Розділ, тема	Кількість годин		
	Теоретичних	Практичних	Усього
Вступ	2	-	2
Розділ 1. Краєзнавство	28	52	80
1.1. Природа та екологія рідного краю	8	12	20
1.2. Краєзнавчі дослідження рідного краю	20	40	60
Розділ 2. Основи музеєзнавства	12	20	32
2.1. Українське музеєзнавство	4	8	12
2.2. Особливості діяльності профільних музеїв	4	4	8
2.3. Музей та сучасні інформаційні технології	4	8	12
Розділ 3. Майстерність екскурсовода	34	66	100
3.1. Розробка та проведення екскурсій	14	24	38
3.2. Прийоми ведення екскурсій	10	28	38
3.3. Психологічна підготовка екскурсовода	8	12	20
3.4. Безпечні умови організації екскурсій	2	2	4
Підсумок	-	2	2
Разом	76	140	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Зміст і завдання діяльності гуртка.

Розділ 1. Краєзнавство (80 год.)

1.1. Природа та екологія рідного краю (20 год.)

Теоретична частина. Сутність та напрями природоохоронної діяльності. Завдання заповідників, заказників, національних парків. Заповідники і заказники рідного краю. Лісництво краю. Садово-паркове мистецтво.

Практична частина. Навчальні екскурсії до заповідників, лісництв, ботанічного саду. Участь у місцевих природоохоронних заходах, екологічних акціях.

1.2. Краєзнавчі дослідження рідного краю (60 год.)

Теоретична частина. Зміст краєзнавчих досліджень рідного краю. Стационарні та польові краєзнавчі дослідження у територіальній громаді, районі, області. Основи архівознавства. Архіви державні різного рівня (місцеві, районні, територіальної громади,

обласні), закладів освіти, установ, організацій та підприємств як джерело краєзнавчої інформації. Друковані архіви. Сайти-архіви. Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті. Алгоритм роботи з архівами. Написання та оформлення науково-дослідницьких та пошукових робіт, звітів.

Практична частина. Ознайомлення з описами архівних справ. Робота з каталогами архівів. Написання пошукових та науково-дослідницьких робіт для участі у місцевих, районних, обласних, всеукраїнських краєзнавчих експедиціях, конкурсах, конференціях, акціях тощо.

Розділ 2. Основи музеєзнавства (32 год.)

2.1. Українське музеєзнавство (12 год.)

Теоретична частина. Розвиток українського музеєзнавства як науки. Діяльність видатних вчених-краєзнавців України та рідного краю. Наукові центри України, що займаються вивченням історико-культурної спадщини. Громадські пам'яткоохоронні організації. Типи і профілі музеїв. Національні музеї України.

Практична частина. Зустрічі з науковцями, музеєзнавцями, представниками організацій, що займаються справами охорони історико-культурної спадщини регіону. Інтерактивні ігри та вікторини за темою.

2.2. Особливості діяльності профільних музеїв (8 год.)

Теоретична частина. Класифікація музеїв за типами і профілями. Музейно-архітектурні комплекси. Музеї під відкритим небом. Музеї закладів освіти області, району, територіальної громади та особливості їх діяльності відповідно до профілю.

Практична частина. Відвідування музеїв закладів освіти різних профілів. Ознайомлення зі специфікою фондів, експозицій та форм діяльності музеїв територіальної громади, району, області.

2.3. Музеї та сучасні інформаційні технології (12 год.)

Теоретична частина. Інформатизація фондів. Світові музейні зібрання в мережі «Інтернет». Банк даних про музеї України. Сайти державних музеїв та закладів освіти. Віртуальні екскурсії.

Практична частина. Знайомство та огляд електронних каталогів музею. Відвідування віртуальних екскурсій на сайтах музеїв. Створення інформаційної бази фондів музею закладу освіти.

Розділ 3. Майстерність екскурсовода (100 год.)

3.1. Розробка та проведення екскурсій (38 год.)

Теоретична частина. Класифікація екскурсій та диференціація екскурсійного обслуговування. Етапи підготовки екскурсії. Формулювання теми та мети екскурсії відповідно до її виду. Підбір матеріалів (літератури, визначення екскурсійних об'єктів, експонатів, музичного супроводу, аудіо та відео матеріалів, інших джерел екскурсійного матеріалу). Комплектування «портфеля екскурсовода». Алгоритм складання плану та схеми-маршруту екскурсії; контрольного та індивідуального текстів, методичної розробки, карток об'єктів екскурсії. Створення «віртуальних екскурсій» (мультимедійних презентацій та відеофільмів). Особливості проведення екскурсії у заповідниках, лісництвах та ботанічних садах.

Практична частина. Розробка та проведення екскурсій різних видів. Складання контрольного та індивідуального текстів екскурсії, методичної розробки екскурсії, карток об'єктів екскурсії. Створення «віртуальних екскурсій» (мультимедійних презентацій та відеофільмів).

3.2. Прийоми ведення екскурсій (38 год.)

Теоретична частина. Сутність та завдання методичного прийому розповіді в екскурсії. Основні вимоги до розповіді. Класифікація прийомів розповіді: екскурсійна довідка, опис, характеристика, пояснення, рекомендація, репортаж, цитування, питання-відповіді, посилання на очевидців, прийом новизни матеріалу, словесний (літературний) монтаж, прийом співучасті, зіштовхування суперечливих версій, персоніфікації, проблемна ситуація, відступу, індукції та дедукції тощо.

Практична частина. Відпрацювання методичних прийомів розповіді під час екскурсій у музеї закладу освіти, здійснення подорожей екскурсійними маршрутами рідного краю. Зустрічі з досвідченими екскурсоводами державних музеїв та закладів освіти. Відвідування різних видів екскурсій.

3.3. Психологічна підготовка екскурсовода (20 год.)

Теоретична частина. Різновиди психологічних аудіовізуальних прийомів утримання та активізації уваги екскурсантів. Аналіз особливостей майбутньої аудиторії. Прийоми вироблення впевненої поведінки екскурсовода. Дискусія та культура її ведення. Стилїстика усного мовлення.

Практична частина. Вправи на емпатію. Тренінги з вироблення впевненої поведінки екскурсовода та подолання психологічного бар'єру. Проведення дискусії за визначеною темою.

3.4. Безпечні умови організації екскурсій (4 год.)

Теоретична частина. Безпека під час екскурсій у приміщенні та на вулиці. Безпека під час проведення екскурсій різного виду.

Практична частина. Визначення рівня безпеки екскурсій різних видів.

Підсумок (2 год.)

Практична частина. Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- відомих вчених-краєзнавців України та рідного краю;
- особливості функціонування профільних музеїв;
- основи архівознавства;
- сучасні інформаційні технології у роботі музеїв;
- сутність та завдання природоохоронної діяльності;
- методичні прийоми та техніку проведення екскурсій;
- особливості проведення екскурсій у закладах освіти, заповідниках, лісництвах та ботанічних садах, територією рідного краю;
- основи психологічної підготовки екскурсовода та його взаємодії з аудиторією;
- вимоги до безпеки під час підготовки та проведення екскурсій різних видів.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- визначати профілі музеїв із урахуванням специфіки їхніх фондів, експозицій та форм діяльності;
- працювати з архівними матеріалами, електронними каталогами музею;
- підбирати матеріали для створення віртуальних екскурсій, розміщувати їх на сайтах закладів;
- розробляти екскурсії рідним краєм та музеєм закладу освіти;
- застосовувати методичні прийоми та техніку проведення екскурсій;
- готувати пошукові, науково-дослідницькі роботи з історії рідного краю;
- дотримуватись вимог щодо забезпечення безпечних умов організації різних видів екскурсій.

Вихованці мають набути досвід:

- роботи у музеях різних профілів;
- роботи в архівах, з електронними каталогами музею, відбору матеріалів для створення віртуальних екскурсій на сайтах закладів;
- розробки, підготовки та проведення екскурсій різних видів;
- написання пошукових, науково-дослідницьких робіт та участі у краєзнавчих конкурсах та експедиціях, масових заходах з відзначення та вшанування історичних подій рідного краю та України;
- впевненої поведінки екскурсовода;
- культури ведення дискусії;
- організації та дотримання безпеки під час проведення екскурсій різних видів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834-ІХ.
2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII.
3. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09 квітня 2015 року № 314-VIII.
4. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09 квітня 2015 року № 316-VIII.
5. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09 квітня 2015 року № 317-VIII.
6. Закон України «Про музеї та музейну справу» № 249/95-ВР від 28.06.1995р. // Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док. / упоряд. В.І. Фрич. – К.: Істина, 2002.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641».
8. Наказ Міністерства культури України від 21.07.2016 № 580 «Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12 серпня 2016 року за № 1129/29259
9. Наказ Міністерства культури України від 21.03.2016 № 144 «Про затвердження Положення про фондово-закупівельну комісію музею», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 11 квітня 2016 року за № 533/28663.
10. Положення «Про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2017р. № 1195 «Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 10 листопада 2017 року за № 1415/26192
11. Положення «Про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2017р. № 1195 «Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 10 листопада 2017 року за № 1415/26192.
12. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи», зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 27.10.2014 за № 1340/26117.
13. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 472 с.
14. Абрамович С.Д. Риторика: навч. посіб. / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л.: Світ, 2001. – 240 с.
15. Артемчук Г. Методика організації науково-дослідницької роботи / Г. Артемчук – К.: Фортуна, 2000. – 150 с.
16. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навч. посіб. / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська – К.: Альтерпрес, 2012. – 144 с.

17. Булигіна Л.В. Тренінгова робота з учнями при підготовці до публічних виступів / Л.В. Булигіна // Обдарована дитина. – 2011. – № 7. – С. 38-42.
18. Бутенко Н.Ю. Психологічні особливості публічного виступу / Н.Ю. Бутенко // Комуникативна майстерність викладача: навч. посіб.– К., 2005.
19. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник / Ф. Вайдахер; пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. – Л.: Літопис, 2005. – 280 с.
20. Войчик С. Шкільний музей як центр історико-краєзнавчих досліджень / С. Войчик // Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літ.-мемор. Музею Лесі Українки: наук. зб. – Луцьк, 2009. – вип. 4. – С. 302-307.
21. Гайда Л.А. Музеєзнавство в закладах освіти: навчально-методичний посібник / Л.А. Гайда. – Кіровоград: Видавництво Кіровоградського обласного інституту післядипломної освіти імені Василя Сухомлинського, 2006. – 106 с.
22. Ганнусенко Н.І. Проектування шкільної музейної експозиції. Залучення учнівської молоді до вивчення і збереження пам'яток історії та культури рідного краю / Н.І. Ганнусенко. – К., 1990. – 120 с.
23. Децик Р.А. Музей – історичний скарб народу: метод. посіб. / Р.А. Децик. – Ужгород: Гражда, 2007. – 100 с.
24. Довідник з академічної доброчесності для школярів / уклад. М.В. Грирор'єва, О.І. Крикова, Є.Г. Певко; за заг. Ред. О.О. Гужви. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – 64с.
25. Єлісовенко Ю.П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: Навч. посіб. / Ю.П. Єлісовенко, В. В. Рідун – К.: Атіка, 2008. – 204 с.
26. З досвіду музеєфікації пам'яток і пам'ятних знаків доби тоталітаризму: Інформаційно-методичні матеріали / Б.О. Ведибіда, В.Б.Павлов. – К.: Національний музей історії України, 2016. – 46 с.
27. Іставей Роб. Як запам'ятовувати (майже) все і завжди. Приголомшливі лайфхаки для прокачки вашої пам'яті / Іставей Р. – Х.: «Клуб сімейного дозвілля», 2018. – 179 с.
28. Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді / І.А. Коляда, Я.М. Камбалова, О.Ю. Кирієнко; (відп. за вип. канд. філос. н. Лісовий О.В., Неділько С.В.). – К., 2021. – 172 с.
29. Коваленко С.М. Сучасна риторика: навч.-практ. посіб. / С.М. Коваленко – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 184 с.
30. Костриця М. Шкільна краєзнавчо-туристська робота / М. Костриця, В. Обозний – К., 1995. – 165 с.
31. Лепеха Т.В. Українознавство: Навч. посіб. / Т.В. Лепеха – К.: Вид. центр «Просвіта», 2005. – 376 с.
32. Личак І.С. Організація музейної справи у навчальному закладі: метод. посіб. / І.С. Личак. – Біла Церква, 2008. – 116 с.
33. Мацько Л.І. Риторика: Навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
34. Методичні рекомендації з питань провадження екскурсійної діяльності / Н. Гасюк, М. Головатий, Р. Красій, В. Передерко – Івано-Франківськ, 2009. – 49 с.
35. Методичні рекомендації щодо висвітлення періоду радянського тоталітаризму в експозиційно-виставковій діяльності історичних і краєзнавчих музеїв (з досвіду роботи музеїв тоталітаризму і політичних репресій м. Києва) / Б.О. Ведибіда. – К.: Національний музей історії України, 2016. – 78 с.
36. Нікітіна І.П. Науково-дослідницька діяльність учнів 5-11 класів / І.П. Нікітіна, Ю.О. Нікітін, В.В. Шеліхова, О.Л. Кожем'яка. – Х.: Основа, 2003. – 150 с.
37. Олійник О.Б. Риторика: Навч. посіб. / О. Б. Олійник – К.: Кондор, 2009. – 170 с.
38. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство», «Організація екскурсійних послуг» (для студентів спеціальності Менеджмент готельного курортного і туристського сервісу) і «Туризм») / Уклад.: М.М. Поколодна. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 65 с.
39. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник / О.О. Салата – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015 – 164 с.

40. Петронівський В.Л. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. / В.Л. Петронівський, М.Й. Путинський – К.: Знання, 2006. – 575 с.
41. Програма для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів «Юні екскурсоводи» / за ред. Д. Г. Омельченко. – К.: ІЗМН, 1996. – 10 с.
42. Романенко Ю. Підготовка виступу на зборах і семінарах (урок з мовленнєвого розвитку у 10 класі) / Ю. Романенко // Урок української.– 2008. – № 3/4. – С. 46-49.
43. Рутинський М.Й. Музеєзнавство: навч. посіб. / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк – К.: Знання, 2008. – 160 с.
44. Семчук Д.Б. Вивчення практичної стилістики та культури мовлення: 10-11 класи / Д.Б. Семчук. – К.: Шкільний світ, 2009. – 179 с.
45. Халмурадов Б.Д. Безпека життєдіяльності. Перша допомога в надзвичайних ситуаціях: Навч. посіб. / Б.Д. Халмурадов – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 138 с.
46. Шевченко В.В. Музеєзнавство: Навч. посіб. / В.В. Шевченко, І.М. Ломачинська – К.: Університет «Україна», 2007. – 150 с.

Електронний ресурс

1. Байкеніч Г., Охрімчук О. Революція в музеї: посібник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро: ЛПА, 2021. – 188 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://surl.li/fkyvu>
2. Віртуальний 3D-тур у Музеї цивільного захисту «Зірка Ролин» [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://surl.li/flapn>
3. Віртуальний музей російської агресії [Електронний ресурс] – Режим доступу:<https://rusaggression.gov.ua/ua/home.html>
4. Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] – Режим доступу:<https://www.hdauinp.org.ua/ua/>
5. Довідник з академічної доброчесності для школярів / за заг. ред. О.О. Гужви: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2018. – 69 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/cgnhz>
6. Дюдя Л., Мокренчук О. Методичні рекомендації щодо створення та використання в освітньому процесі Інформаційної медіатеки «Україна назавжди: вивчаємо, пам'ятаємо, зберігаємо» (2020р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/fgayu>
7. Збірник матеріалів УІНПУ. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/fllar>
8. Музейний портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://museum-portal.com/ua/muzei>
9. Музей становлення Української нації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.museumsun.org/aboutmuseum/>
10. Музей гетьманства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.getman-museum.kiev.ua>
11. Музейна справа: методичні рекомендації на допомогу керівнику музею при закладі освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://umansutur.at.ua/index/elektronna_biblioteka/0-57
12. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://maidanmuseum.net/>
13. Національний військово-історичний музей України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nvimu.com.ua>
14. Національний музей історії України у Другій світовій війні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://warmuseum.kyiv.ua/>
15. Національний музей літератури України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.museumlit.org.ua/>
16. Національний музей Голодомору-геноциду [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://surl.li/bgluo>
17. Національний музей українського народного декоративного мистецтва [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mundm.kiev.ua>

18. Національний музей «Чорнобиль» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.chornobylmuseum.kiev.ua>
19. Педагогічний музей України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pmu.in.ua>
20. Прадун Валерій. Методичний сайт (для вчителів історії та правознавства) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sk-istoriya.jimdo.com>
21. Рекомендації щодо підготовки і проведення екскурсії по музею навчального закладу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/flarj>
22. Терехова Л. Путівник з академічної доброчесності для позашкільця створено в межах проєкту «Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти» (2022р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/fdaqz>
23. Сабол Д. М. Психологічні аспекти підготовки екскурсіводів та лекторів шкільних музеїв [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/flaru>
24. Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства та туризму учнівської молоді [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://patriotua.org/>
25. Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/>

II. Огляд екскурсійно-освітньої діяльності у позашкільних закладах освіти України

Активною організацією екскурсійної діяльності в Україні займаються заклади позашкільної освіти, в першу чергу, центри, станції юних туристів. Наприклад, Вінницький обласний центр туризму, спорту, краєзнавства і екскурсій, в структурі якого функціонує екскурсійний відділ, що розробив 4 екскурсійних маршрути, зорієнтовані на формування загальнолюдських цінностей, виховання громадян незалежної держави, сповнених національної гідності, виховання дбайливого ставлення до пам'яток історії та культури, поваги до особистостей, які прославили область. Це такі екскурсійні маршрути: «Кармелюк і Поділля», «Василь Стус і Вінничина», «Данило Заболотний – відомий вчений, дослідник, організатор протиепідеміологічних установ», «Життя та творчість Степана Руданського – лікаря і письменника». Черкаський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, на базі якого працюють гуртки «Екскурсіводи», де вихованці вивчають екскурсійну справу, опановують умінням складати тексти екскурсійних маршрутів та проведення екскурсій рідним краєм. Надзвичайно велика робота була проведена колективом центру в рамках державної програми «Золота підкова Черкащини», у ході якої зібрані цінні краєзнавчі матеріали про унікальні історичні, культурні, архітектурні, природні пам'ятки рідного краю (Канів, Умань, Чигирин, Суботів та ін.). Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, до складу якого входять – 6 дитячих турбаз, головною метою діяльності яких є прийом та екскурсійне обслуговування груп юних туристів.

Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді створює інтерактивну карту 38 екскурсійних маршрутів Львівщиною. Результатом копійної праці педагогів Львівського обласного центру краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді стало видання збірок екскурсійних маршрутів «Мандрівки Львівщиною», «Мандрівки на вершини Карпат», «На батьківщину Івана Франка – село Нагуєвичі», «Стежками Івана Франка», які постійно використовують туристи – гості Львівщини. Значний багаторічний досвід роботи з екскурсійної діяльності накопичений Комунальним закладом «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, де активно працює відділ екскурсій за такими напрямками:

- організація автобусних навчально-тематичних екскурсій за 45 маршрутами;
- прийом туристів на дитячій турбазі станції юних туристів з організацією для них екскурсій по Харкову;
- відправлення організованих дитячих груп у різні куточки України під час канікул та в міжканікулярний період, програмою перебування яких передбачені екскурсії Києвом, Львовом, Одесою, Черніговом та іншими регіонами подорожей юних харків'ян.

Методистами відділу екскурсій Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради належна увага приділяється не лише організаційно – масовій роботі з організації екскурсій, але й здійснюється науково-методичний супровід екскурсійної діяльності. Практично щорічно видаються друковані рекомендації, збірки, посібники, довідники, які безкоштовно видаються педагогам закладів освіти та якими вони активно користуються у процесі викладання курсу «Харківщинознавство», проведенні екскурсій з учнями. Слід назвати «Довідник юного краєзнавця Харківщини», «Методичні рекомендації щодо організації навчально-тематичних екскурсій з учнівською молоддю», «Екскурсійні перлини Слобожанщини», «Екскурсійні маршрути Харківщини», «Музейні скарбниці Слобожанщини», «Пам'ятки природи Харківщини», «Туристсько-екскурсійний маршрут північно-західною Слобожанщиною», «Ми харків'яни, нам є ким пишатися» та ін.

Найбільший досвід гурткової роботи з підготовки юних екскурсоводів, ґрунтовне науково-методичне забезпечення їх діяльності має Комунальний заклад Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини». Методист відділу спортивного туризму і краєзнавства цього центру Дюдя Людмила Юріївна є автором програми «Юні екскурсоводи», що схвалена для використання в закладах позашкільної освіти Науково-методичною комісією з позашкільної освіти Інституту модернізації змісту освіти і якою активно користуються керівники гуртків багатьох закладів позашкільної освіти України. Слід також відзначити, що спостерігаються деякі зміни у назвах гуртків юних екскурсоводів, зокрема: «Школа екскурсоводів» (Луганський обласний центр дитячо-юнацького туризму і краєзнавства), «Музеєзнавці-екскурсоводи» (Броварський районний центр туризму Київської області), «Юні екскурсоводи-краєзнавці» (Центр позашкільної освіти імені Олександра Разумкова Бердичівської міської ради Житомирської області), «Школа екскурсоводів та ведучих» (Палац дітей та юнацтва імені Алли Іванової Ізмаїльської міської ради Одеської області). Це нормальне явище у позашкільлі: керівник гуртка має повне право вносити певні зміни до програми гуртка з урахуванням регіональних особливостей, контингенту здобувачів освіти тощо.

На велике освітньо-виховне значення екскурсій постійно наголошує Косило М.Ю., директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, доктор філософії, Заслужений працівник освіти, а саме: «Екскурсія – цікава і завжди актуальна форма краєзнавчої роботи, мета якої закріпити здобуті на уроках, заняттях гуртків знання. Вона має великі дидактичні переваги над аудиторними заняттями і відзначається високою педагогічною ефективністю. Багаторічний досвід організації та проведення екскурсій засвідчує їх величезну роль у вихованні патріотизму в учнівської молоді. На екскурсіях педагог разом зі своїми вихованцями мають справу з такими об'єктами, явищами і процесами, які наочно можна осягнути лише шляхом візуалізації»[7] Саме Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді має 6 дитячих турбаз, головною метою діяльності яких є прийом та екскурсійне обслуговування груп юних туристів.

Загальне організаційно-методичне керівництво роботою гуртків юних екскурсоводів здійснює Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (УДЦНПВКТУМ) Міністерства освіти і науки України. Саме Центр забезпечує заклади освіти програмно-методичними матеріалами щодо діяльності гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку. Ще у 1996 році за редакцією Омельченка Дмитра Григоровича, заступника директора Центру, була рекомендована програма «Юні екскурсоводи» і схвалена Інститутом змісту і методів навчання (зараз Інститут модернізації змісту освіти) для використання у закладах позашкільної освіти. Також УДЦНПВКТУМ започаткував проведення Всеукраїнського конкурсу екскурсоводів музеїв навчальних закладів «Край, в якому я живу», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 21.09.2016 року № 1129. [7] Одним із головних завдань конкурсу є залучення учнівської молоді до туристсько-краєзнавчої, пошуково-дослідницької та екскурсійної роботи. Щорічно УДЦНПВКТУМ проводить конкурс екскурсоводів музеїв різних профілів, але головною метою даного заходу є «виховання в учнів любові до рідного краю, бережливого ставлення

до історії, духовної спадщини українського народу, природного довкілля, розвитку музейної справи в закладах освіти». Змістовний відпочинок та оздоровлення дітей - один із напрямів роботи Центру туризму. Закладом, який приймає юних туристів-краєзнавців з усіх куточків України, є Центральний табір туристського активу Учнів України – структурний підрозділ Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді. Табір розташований в с. Осій Іршавського району Закарпатської області серед мальовничих гір, гірських річок, мінеральних джерел. Табір організовує різноманітну екскурсійну та оздоровчу програму: до єдиної в Європі діючої водяної кузні «Гамора» в с. Лисичево, монастиря Серафима Саровського в селі Приборжавському, термального басейну у м. Берегово, Ужгородського, Мукачівського та Хустського замків.

Гуртки юних екскурсоводів користуються попитом серед учнівської молоді. За даними щорічної статистичної звітності, яка надається обласними центрами туризму і краєзнавства до Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді станом на 01.01.2023 року у закладах позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку України працюють 180 гуртків юних екскурсоводів, у яких навчаються близько трьох тисяч здобувачів освіти. Враховуючи, що це учні 9-11 класів, можна стверджувати, що ці діти самостійно обрали не лише профіль гуртка, а й усвідомлено націлені на вибір майбутньої професії. Цікаво те, що серед різноманітних профілів гуртків краєзнавчого напрямку, гуртки юних екскурсоводів посідають третє місце (180 гуртків), після гуртків історичного краєзнавства (491 гурток) та географічного краєзнавства (202 гуртка). Географія діяльності гуртків юних екскурсоводів у закладах позашкільної освіти представлена практично всіма регіонами України (таблиця 1).

Таблиця 1.

Робота гуртків юних екскурсоводів у закладах позашкільної освіти України (станом на 01.01.2023)

№ з/п	Область	Кількість гуртків	Кількість вихованців
1.	Вінницька	10	127
2.	Волинська	7	106
3.	Дніпропетровська	13	254
4.	Донецька	4	60
5.	Запорізька	4	57
6.	Івано-Франківська	10	131
7.	Київська	35	642
8.	Кіровоградська	5	79
9.	Луганська	1	12
10.	Львівська	21	287
11.	Миколаївська	4	53
12.	Сумська	14	192
13.	Тернопільська	6	94
14.	Харківська	6	100
15.	Хмельницька	12	183
16.	Черкаська	9	121
17.	Чернівецька	2	38
18.	Чернігівська	5	75
19.	м. Київ	12	178
Разом		180	2789

Сама назва гуртка «Юні екскурсоводи» говорить про себе так, що конкретніше та точніше, мабуть і пояснити важко, саме в цьому гуртку є можливість не лише вивчати історію чи природу рідного краю, а й доносити ці знання до відомих інших. Вихованці гуртка пізнають екскурсійну справу, опановують ораторську майстерність, поглиблено вивчають

об'єкти туризму рідного краю, щоб потім підготувати цікаву та захоплюючу екскурсію для своїх однолітків, друзів, для всіх бажаючих.

Таким чином, діяльність гуртків «Юні екскурсоводи» в закладах позашкільної освіти України повністю відповідає визначенню поняття «екскурсія», яке дається у «Педагогічному словнику» за редакцією дійсного члена Академії педагогічних наук України Ярмаченка М.Д.

«Екскурсія /від лат. *excursio* – прогулянка, поїздка/ - колективне відвідування музеїв, пам'ятних місць, виставок, установ, парків тощо з освітньою, науковою, спортивною чи розважальною метою. Навчальна екскурсія – це форма й метод навчально-виховної роботи, організованої в умовах природи, виробництва, музеїв чи інших пам'ятних місць... Екскурсії сприяють засвоєнню нових знань або поглибленню та розширенню наявних в учнів знань, розвивають допитливість, спостережливість, пам'ять, уяву, проблемне творче мислення, допомагають встановлювати зв'язки теорії з практикою, збагачують естетичні почуття й чуттєво-емоційну сферу особистості школяра, активізують його пізнавальну й практичну діяльність, виховують у нього позитивні, інтелектуальні почуття і ставлення до навчання, любов до свого краю, до природи, почуття колективізму, взаємодопомоги, ввічливості, позитивне ставлення до праці, дбайливе ставлення до результатів людської праці, гордість за свій народ, свою історію, мову, культуру...»[5].

III. Робота екскурсовода у закладі позашкільної освіти.

Екскурсійна справа – важливий розділ культурно-освітньої роботи серед населення, освітньо-виховної діяльності серед учнівської та студентської молоді. З прийняттям Закону України «Про туризм» активізувалася екскурсійна діяльність, виникла потреба у фахівцях з організації та проведення екскурсій. З'явилася нова професія «екскурсовод», тому відповідно виникла необхідність їх професійної підготовки у закладах вищої, професійної освіти. Екскурсовода стали розглядати як педагога і вихователя, якому довірено нести знання людям. Діяльність екскурсовода – це проведення екскурсій, робота із застосуванням знань історії, культури та географії регіону, визначних місць, принципів організації та методики проведення екскурсій, теорії міжособистісного спілкування і техніки публічних виступів. Екскурсовод може працювати в туристських фірмах, агенціях, музеях, але найбільш затребувана ця спеціальність у закладах позашкільної освіти, інших освітніх закладах.

Олександр Міхно, директор Педагогічного музею України стверджує, що «екскурсовод – це вправний оратор, це талант, це покликання, це особлива творча робота. Перекоаний, що жоден штучний інтелект чи аудіогід не замінить уповні людської взаємодії, живого спілкування та емоцій прямої комунікації. Бажаю екскурсоводам закладів освіти віри у власні сили, у свій успіх, який неодмінно прийде за умови працьовитості та завзятості».

Робота екскурсовода представляє собою професію з цілим рядом притаманних лише їй особливостей. Крім знань зі спеціальності, професія екскурсовода вимагає практичних навичок і комплексу вмінь. Обсяг роботи екскурсовода складається безпосередньо із часу проведення екскурсії, часу на розробку маршруту екскурсії та підготовку до неї, роботу по вивченню екскурсійних об'єктів тощо.

Чіткі вимоги пред'являються до комплексу знань екскурсовода. Це ґрунтовні знання змісту екскурсій, володіння основами педагогіки, психології. Екскурсовод повинен уміти підібрати цікавий фактичний матеріал і підготувати текст екскурсії на певну тему, скласти методичну розробку проведення екскурсії, вміти застосовувати різні методичні прийоми у практичній діяльності, використовувати наочні матеріали «портфеля» екскурсовода під час екскурсії.

Важливо, щоб екскурсовод володів навичками аналізу своєї роботи, вмів дати кваліфіковану оцінку проведеної екскурсії, проявляв вимогливість до себе. Компетентність екскурсовода це поєднання глибоких знань та високого рівня професійної майстерності. Важливо, щоб екскурсовод володів почуттям гумору, що дасть йому можливість зняти напругу в екскурсійній аудиторії. Завдання екскурсовода з початку екскурсії – встановити контакти з аудиторією, бути привітним, доброзичливим, невимушеним. Екскурсовод повинен володіти основами культури мови. Вимоги до розповіді екскурсовода:

- змістовність;
- пізнавальна цінність;
- чіткість;
- емоційність;
- доступність.

Процес формування екскурсовода як спеціаліста потребує багато часу. Наказом Міністерства освіти і науки України від 01.06.2013 року № 665 «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» затверджена характеристика екскурсовода навчальних закладів (код КП-3414), яка передбачає наступне:

«Завдання та обов'язки. Організовує екскурсії для учнів, їх батьків, педагогів. Бере участь у розробленні тематики екскурсій. Здійснює зв'язок з туристсько-екскурсійними організаціями, музеями, підприємствами. Збирає і вивчає історичні матеріали і документи. Читає екскурсійні лекції по культурі та історії, розповідає про традиції і звичаї регіону, знайомить з визначними пам'ятками. Постійно підвищує свій професійний рівень, займається самоосвітою. Проводить інструктаж з дотримання запобіжних заходів при огляді визначних пам'яток, експозицій, ін. Заповнює екскурсійні путівки та іншу екскурсійну документацію.

Повинен знати: чинне законодавство в галузі освіти (в межах компетенції); основи педагогіки, педагогічної психології, вікової фізіології, краєзнавства; історію, культуру, географію краю; принципи організацій та проведення екскурсій; вимоги щодо організації екскурсій, експедицій з дітьми та молоддю.

Кваліфікаційні вимоги. Екскурсовод навчальних закладів: базова або неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки. Без вимог стажу роботи».[4]

Керівництво гуртком «Юні екскурсоводи» здійснюється за навчальною програмою з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку, рекомендованою Міністерством освіти і науки України та схваленою Науково-методичною радою Інституту модернізації змісту освіти у 2023 році (автори Дюдя Л.Ю., Костенко Н.М.).

Метою програми є формування пізнавальної, практичної, творчої, соціальної компетентностей особистості у процесі засвоєння базових знань з музеєзнавства та екскурсійної діяльності. Керівник гуртка, враховуючи рівень підготовки, вік, інтереси вихованців, стан матеріально-технічної бази закладу освіти, в якому працює гурток, в установленому порядку може вносити зміни до окремих розділів програми. Зміст програми реалізується за допомогою сучасних педагогічних технологій: проектних, інтерактивних та інформаційно-комунікативних. На заняттях гуртка застосовуються різноманітні методи навчання в залежності від віку гуртківців. Серед них: пояснювально-ілюстративні (розповідь, пояснення, бесіда, ілюстрація, презентація, дискусія, тощо); репродуктивні (відтворювальні); тренінгові (розвиток знань, набуття вмінь та навичок); дискусійні; проблемно-пошукові (дослідницькі, пошукові).

Але робота керівника гуртка в закладі позашкільної освіти не обмежується лише керівництвом гуртка. Він залучається до організаційної, методичної, масової роботи закладу, тісно співпрацює із закладами освіти регіону, допомагає педагогічним колективам закладів загальної середньої, позашкільної освіти у вирішенні питань щодо замовлення екскурсії та оформлення відповідної документації (пакету документів), страхування учасників екскурсії, вибору екскурсійного маршруту тощо. Маючи посвідчення екскурсовода, він має право проводити екскурсії, тобто надавати екскурсійні послуги від того закладу, де він працює, в тому числі і платні послуги, що, можливо, допоможе вирішити деякі фінансові питання у діяльності закладу позашкільної освіти. Певний досвід роботи з організації та проведення автобусних навчально-тематичних, оглядових екскурсій накопичений у Комунальному закладі «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Незважаючи на те, що в штаті закладу немає екскурсоводів, але 7 педагогів (а це 30 % від загальної чисельності педагогів) мають посвідчення екскурсовода і залучаються до екскурсійної справи.

Під час проведення екскурсії нерідко виникають непередбачувані, конфліктні ситуації, вирішення яких залежить від професійної компетентності екскурсовода. Із метою недопущення подібних ситуацій у колеґ-екскурсоводів закладів позашкільної освіти України нижче наводяться можливі випадки та шляхи їх виправлення досвідченим екскурсоводом.

Ситуація 1.

В оглядовій екскурсії по Харкову беруть участь учні із двох закладів освіти, які знаходяться в одному районі міста. Під час посадки другої групи екскурсантів виникла конфліктна ситуація: учні з першої школи зайняли всі місця в автобусі попереду, а друга група повинна була займати місця, що залишилися і була з цим не згодна.

Що не передбачив екскурсовод?

1. До відправлення групи на екскурсію екскурсовод повинен був попередити керівників обох груп, що одна група займає ліву половину салону, друга – праву.
2. Прослідкувати, щоб туристи не займали місця за кабіною водія, так як вона призначена:
  - Для відпочинку водія під час виходу групи на огляд екскурсійних об'єктів;
  - Для посадки тих екскурсантів, хто погано переносить поїздки в автобусі.

Ситуація 2.

Ситуація в групі дорослих туристів. Після огляду одного із музеїв у Полтаві, екскурсант заявив, що у нього зник залишений ним в автобусі гаманець з грошима.

Чи можна було уникнути цієї неприємної ситуації? Чим може допомогти екскурсовод туристу?

Відповідь.

1. У даній ситуації екскурсовод був зобов'язаний:
  - перед початком екскурсії ознайомити туристів з порядком користування автобусами на туристсько-екскурсійних маршрутах, відповідно до яких екскурсовод і водій не несуть відповідальності за збереження документів, грошей в салоні автобуса.
2. Екскурсовод може:
  - якщо група не збірна, а учасники екскурсії з одного підприємства, закладу, то екскурсовод може запропонувати їм зібрати певну суму грошей для потерпілого;
  - якщо в екскурсовода є власні гроші, то він може позичити потерпілому під розписку.

Ситуація 3.

Туристська група повертається з екскурсії до Святогірської Свято-Успенської лаври. По дорозі екскурсовод бачить інший туристський автобус на узбіччі, водій якого просить зупинитися.

Як повинен поступити екскурсовод «нашого автобусу»?

Відповідь:

Екскурсовод знає, що зупинка автобусу не завжди означає його поломку або аварію. Але він не повинен виключити варіант, що туристи автобусу попали в складну непередбачувану ситуацію. В дорозі необхідно надавати допомогу всім без винятку туристським та екскурсійним групам.

У зв'язку із зазначеним екскурсовод повинен:

1. Попросити водія зупинити автобус, щоб з'ясувати, що трапилось.
2. Надати допомогу у разі необхідності.
3. Попросити водія, у разі необхідності, підвезти групу до найближчого населеного пункту. Порадити терміново зв'язатися з туристичною фірмою або автотранспортним підприємством для виклику резервного автобусу.

Ситуація 4.

Програмою оглядової екскурсії по Харкову було передбачене відвідування музею природи ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Коли після екскурсії автобус під'їхав до музею, з'ясувалося, що він закритий. Група почала вимагати повернення грошей.

1. Чому виникла така ситуація?

2. Як вийти з даної ситуації?

Відповідь:

1. Щоб не допустити подібної ситуації, екскурсовод повинен:
  - напередодні, або вранці в день проведення екскурсії, зателефонувати до музею та уточнити режим його роботи, чи була заявка на цей день і час для зазначеної групи;
  - якщо час прийому підтверджено, то необхідно разом із групою йти до музею;
  - якщо працівники музею відмовляють у прийомі групи, то необхідно інформувати про це туристичне підприємство, яке організує дану екскурсію.
2. Для виправлення даної ситуації екскурсовод повинен:
  - вибачитись перед туристами та запропонувати їм відвідування іншого музею, або продовження оглядової екскурсії;
  - якщо група не захоче їхати на екскурсію, то необхідно пояснити їм, що туристичне підприємство поверне їм гроші за відвідування музею;
  - якщо група повинна була розраховуватися за відвідування музею готівкою (гроші у керівника), то необхідно надати слово керівнику, який повинен здійснити повернення грошей учасникам після завершення екскурсії.

Ситуація 5.

Після екскурсії по саду ім. Т.Г. Шевченка група повернулася до автобусу, який чекав їх біля ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Екскурсовод не дорахував двох туристів.

Як повинен поступити екскурсовод?

Відповідь:

Перед виходом із автобуса екскурсовод повинен був:

1. Попередити екскурсантів, де їх буде чекати автобус.
2. Ще раз назвати номер автобуса.
3. Призначити контрольний час збору групи та час очікування тих, хто запізнюється (не більше 20 хвилин).
4. Попередити персонально керівників групи про час, місце збору групи.
У даній ситуації екскурсовод повинен:
  1. Затримати відправлення автобуса.
  2. З'ясувати в інших учасників, чи не попереджували їх ті два туриста про свій вчинок (про те, що вони не повернуться).
  3. Перевірити, залишилися чи ні власні речі цих двох туристів на тих місцях, де вони сиділи.
  4. Звернутися до керівників групи щодо мобільного зв'язку з тими туристами, які не з'явилися.
  5. Якщо контрольний час для очікування завершився, необхідно продовжити екскурсію.

Ситуація 6.

Під час оглядової екскурсії по Харкову автобус не пропустили на майдан Незалежності у зв'язку з проведенням там заходу. Екскурсанти висловили екскурсоводу свої претензії.

Як повинен вести себе екскурсовод?

Відповідь:

Екскурсовод зобов'язаний:

1. Слідкувати за подіями, які відбуваються у місті, щоб завчасно передбачити проблеми на маршруті під час екскурсії.
2. Пояснити екскурсантам ситуацію та вибачитися перед ними.
3. Запропонувати екскурсантам варіанти огляду площі:
  - проїздом по вулиці Сумській;
  - заїзд на площу з боку проспекту Науки, а потім пройти до площі або оглянути екскурсійні об'єкти від Держпрому.
4. Запропонувати туристам внести зміни до маршруту екскурсії за такими варіантами:

- дати можливість групі прогулятися по саду ім. Т.Г. Шевченка або по Центральному парку відпочинку в межах того часу, який був відведений на огляд майдану (30 хвилин);
- продовжити автобусну екскурсію по проспекту Науки – вулиці Дерев'янка – вулиці Сумська з відповідним показом екскурсійних об'єктів.

Ситуація 7.

Група учнів здійснює навчально-тематичну екскурсію з Харкова до Опішні. В дорозі одному з туристів стало зле.

Які дії екскурсовода?

Відповідь:

В даній ситуації екскурсовод повинен:

1. Надати туристу першу домедичну допомогу. Посадова інструкція екскурсовода зобов'язує його на маршруті вживати заходи щодо безпеки життєдіяльності туристів; при захворюванні будь-кого з учасників екскурсії разом із керівником групи з'ясувати симптоми хвороби, надати першу домедичну допомогу.
2. Якщо першої домедичної допомоги недостатньо, екскурсовод дає розпорядження водію змінити маршрут і їхати до найближчого населеного пункту, де знаходиться лікарня, поліклініка або інший медичний заклад.
3. Пояснити ситуацію туристам, вибачитися за незручності.
4. У разі госпіталізації туриста, необхідно повідомити батьків (родичів) про ситуацію, а потім продовжити екскурсію.

Ситуація 8.

Група туристів прямує на екскурсію по маршруту Харків-Чугуїв. Автобус, замовлений в автотранспортному підприємстві (АТП), приїхав без мікрофона, мотивуючи тим, що їхати до Чугуєва 30-40 хвилин.

Як повинен поступити екскурсовод?

Відповідь:

У даній ситуації екскурсовод повинен:

1. Знати, що порядок взаємовідносин між АТП і туристичною фірмою регулюється укладеним договором. В обов'язки АТП входить надання автобусу згідно із заявкою туристичної фірми: певної марки, технічно справний, чистий з відповідною екіпіровкою, в тому числі із діючим мікрофоном.
2. Розмістити групу в автобусі, вибачитися за незручності та їхати в АТП (якщо воно недалеко), для заміни автобусу або для заміни мікрофона.
3. Проінформувати туристичне підприємство про ситуацію.
4. Давати дорожню інформацію на зупинках по маршруту (це у разі неможливості заміни автобуса або мікрофона) екскурсовод повинен не допустити «зриву» екскурсії.
5. Після завершення екскурсії написати доповідну керівництву про випадок, описати ситуацію з мікрофоном.

Ситуація 9.

Під час тематичної екскурсії «Духовні святині Харкова» водій автобусу відмовляється заїхати на вулицю Гоголя, де розташований римо-католицький кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії, мотивуючи тим, що вулиця вузька, немає можливості для паркування автобуса.

Які дії екскурсовода в даній ситуації?

Відповідь:

1. Переконати водія автобусу дотримуватися маршруту.
2. У разі його відмови вимагати водія підвезти групу якомога ближче до об'єкта показу.
3. Запропонувати групі пройти пішки до екскурсійного об'єкта.
4. Після завершення екскурсії написати доповідну керівництву туристичного підприємства.

Ситуація 10.

Під час екскурсії по маршруту Харків-Полтава туристи почали умовляти екскурсовода і водія змінити маршрут та заїхати в село Ковалівка, де знаходиться музей А.С. Макаренка.

Водій і екскурсовод погодилися змінити маршрут за додаткову плату.

Чи є порушення в роботі екскурсовода?

Відповідь:

1. Екскурсоводу заборонено змінювати маршрут екскурсії, а також збирати додаткові кошти за екскурсії.
2. Екскурсоводу заборонено змінювати тему екскурсії.

Воєнний стан в Україні не дозволяє зараз проведення екскурсій, але впевнені, що після Перемоги цей важливий напрям туристсько-краєзнавчої роботи відродиться і діти, учні, студенти зможуть знову подорожувати рідним краєм.

IV. Словник-довідник спеціальних термінів на допомогу екскурсоводу-початківцю.

IV.1. Словник-довідник термінів з екскурсійної діяльності [6].

Екскурсія - цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особою оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода.

Екскурсія – туристична послуга тривалістю 24 години у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.

Екскурсознавство - комплексна наукова дисципліна, що розкриває сутність трьох основних взаємопов'язаних частин: теорію екскурсійної справи, методіку екскурсійної діяльності та узагальнюючу практику туристсько-екскурсійних підприємств, а також вивчає історію екскурсійної справи.

Екскурсійна методика - це сума методичних прийомів підготовки та проведення екскурсії. Її головне завдання - реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу - допомогти екскурсантам побачити, почути й відчувати зорові й словесні матеріали.

Екскурсовод – фахівець, що проводить екскурсії по визначних місцях, виставках, експозиціях, музеях, заповідниках, архітектурних спорудженнях, садово-паркових ансамблях і т.д. Супроводжує групи екскурсантів у поїздках, розробляє тематику екскурсій маршрути, готує зміст матеріалу, складає тексти, використовує історико-архівні джерела, наукові дані, новітні повідомлення, оновлює методичні розробки, готує інформацію спеціального характеру до доступної форми представлення. Повинен знати методіку підготовки і проведення екскурсій, порядок їхнього проведення й обслуговування екскурсантів.

Екскурсант – особа, якій надаються послуги з організації подорожей на території України, що не перевищують 24 години, у супроводі фахівця - екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з визначними місцями тощо.

Екскурсії історичні - вид тематичних екскурсій, який охоплює археологічні, військові, краєзнавчі, біографічні, етнографічні та музейні екскурсії.

Екскурсії виробничі - вид тематичних екскурсій, що мають на меті задоволення інтересів екскурсантів у пізнанні об'єктів індустріального характеру.

Екскурсії мистецтвознавчі - вид тематичних екскурсій, які сприяють розвитку художнього смаку та естетичному вихованню особистості.

Екскурсії літературні - вид тематичних екскурсій, які проводяться по місцях, які зберігають пам'ять про життя і творчість письменників поетів, розкривають певні періоди розвитку національної культури.

Екскурсії архітектурно-містобудівні - вид тематичних екскурсій які демонструють архітектурні споруди певної місцевості, пам'ятки архітектури певного історичного періоду, архітектурні здобутки одного архітектора, або такі що ознайомлюють з плануванням і забудовою міст.

Екскурсії релігійні - вид тематичних екскурсій, спрямованих на розвиток та духовне зростання особистості і мають за мету паломництво, пізнавальні або наукові цілі.

Екскурсії природознавчі - вид тематичних екскурсій, які мають за мету розширення природничих знань, формування екологоцентричного світогляду, знаходження в оточенні природного середовища.

Екскурсійна розповідь - умовно прийнята в екскурсійній справі назва усної частини екскурсії, тобто відомості й пояснення, пов'язані з об'єктами, які екскурсовод надає групі.

Екскурсійний об'єкт - це предмет або явище, яке дає уявлення про особливості певного історичного періоду розвитку суспільства, науки, техніки, культури, природи, мистецтва, викликає інтерес екскурсантів і спонукає їх до пізнання оточуючої дійсності.

Екскурсійний показ - багатоплановий процес сприйняття зорової інформації про об'єкти, під час якого дії екскурсантів виконуються в певній послідовності під керівництвом екскурсовода.

Екскурсійний процес - це спільна діяльність екскурсовода та екскурсантів, під час якої екскурсовод допомагає екскурсантам побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема (перше завдання), почути про ці об'єкти необхідну інформацію (друге завдання), відчутти значення історичної події, або об'єкта (третє завдання), опанувати практичні навички самостійного спостереження й аналізу подібних екскурсійних об'єктів (четверте завдання).

Індивідуальний текст екскурсії - основа розповіді екскурсовода. Такий текст кожний екскурсовод складає самостійно, спираючись на контрольний текст.

Класифікація екскурсій - це розподіл екскурсій на групи та види, виділення в кожній із них головних рис, які визначають характер її проведення.

Контрольний текст екскурсії - технологічний документ, який включає науковий, актуалізований зміст інформації, наданої екскурсантам (примітка: на підставі тексту екскурсовод складає індивідуальний текст, який відображає особливості та можливості екскурсовода та відповідає інтересам конкретних екскурсантів).

Маршрут екскурсії - являє собою найбільш зручний шлях проходження екскурсійної групи, що сприяє розкриттю теми.

Назва екскурсії - це мовний вираз, який у прямій і непрямій (образній) формі позначає зміст екскурсії. Він повинен бути точним і не допускати двоякого або незрозумілого тлумачення. До того ж, назва повинна викликати інтерес у споживачів, бути яскравою, гарно запам'ятовуватися.

Пауза в екскурсії - складова частина екскурсії, в якій припиняються показ і розповідь. Екскурсовод замовкає і використовує цей час для короткочасного відпочинку.

«Портфель екскурсовода» - комплекс інформаційних матеріалів (фотографій, копії документів, географічних карт, схем, репродукцій з картин тощо) використовуваних екскурсоводом у ході екскурсії.

Тема екскурсії - предмет показу і розповіді, являє собою короткий і концентрований виклад основного змісту екскурсії. Тема є стрижнем, що поєднує окремі об'єкти і підтеми екскурсії в єдине ціле. Тема екскурсії відображає її зв'язок із певною галуззю науки й покладається в основу класифікації екскурсій.

Технологічна карта екскурсії - технологічний документ, який визначає логічну послідовність огляду визначних об'єктів на маршруті (примітка: технологічна карта включає просторово-часові характеристики окремих етапів екскурсії – тривалість, довжина, місце розташування, висвітлює творче завдання екскурсовода на кожному із них).

Шляхова екскурсійна інформація – одна із форм екскурсійного обслуговування, яка використовується під час супроводження групи екскурсоводом на замських екскурсіях під час переїздів від одного до іншого пункту маршруту туру.

IV.2. Словник термінів з народної архітектури

Абак (абака) – верхня опорна частина дерев'яної колонки (ганку, галереї), квадратна в основі твердопородна плашка .

Амбар (анбар) – дерев'яна господарська будівля для зберігання зерна, припасів, товарів тощо; комора .

Балка – несуча конструкція (або елемент конструкції) у вигляді бруса, який спирається на дві і більше опор і працює на вигин.

Бантина – поперечний брус між кроквами даху, на який кріпиться покрівля будівлі.

Баня (маківка) – декоративне завершення верху або частини будинку, іноді – верх церковної будівлі, виконані за шаблоном. Звичайно має пірамідальну, конічну, цибулино- або грушоподібну форму і увінчується хрестом або шпилем. Частини: підбанник (барабан), ліхтарик.

Барабан – кругла, багатогранна, прямокутна або (рідше) еліптична в плані частина завершення споруди, яка підтримує баню або замкнуте склепінням; підбанник.

Бендюга – колода, за допомогою якої повертають вітряк.

Бильце – 1. невисока огорожа по краях сходів, балкона, містка, трибуни тощо; поручні; 2. Бічні опори крісла, канапи, спинки стільця, ліжка.

Бовдур – димар, частина димоходу над хатою.

Божниця – поличка для ікон. Розміщувалася у святому куті – на покуті.

Борідка – поперечна зарубка під перехрестя віконної рами.

Буда (будка) – 1. невелике крите приміщення для собак – конура; 2. невелика будівля для господарських потреб.

Будівельна жертва – дрібні гроші, вовна, хліб тощо, які кладуться під підвалини хати з метою унебезпечення життя господарів.

Буравок – частина димоходу печей, яка знаходиться на горіщі, з отвором для вичищення пічної сажі.

Валюша – сукновальня. Споруда для пристроїв з виготовлення сукна з овечої вовни. Побутували до 1930-х рр.

Ванкир (валькир, алькир) – бічна кімната, відокремлена стіною від великої кімнати, що слугує спальнею. На Слобожанщині згадка про назву такого хатнього приміщення зустрічається в матеріалах до поч. ХІХ ст.

Варяк – тин, виготовлений з дерев'яних жердин завтовшки з руку.

Веранда – прибудова до будинку; крита дахом галерея, терраса.

Верх – 1. Верхня частина чого-небудь; вершина; 2. Купол, баня; 3. Димохід на хаті, будинку тощо; бовдур, димар.

Випуск – виступ на боках дерев'яних заготовок, який сужить для з'єднання частин виробу.

Виріз – 1. Прорізаний отвір або заглиблення певної форми; 2. Різьблення на іконостасі.

Вируб – заглиблення або отвір, зроблені вирубуванням.

Вирубування – прийом обробки деревини сокирою, теслицею, долотом, стамескою для одержання заглиблень, отворів.

Вискоблювання – технічний прийом обробки деревини спеціальним інструментом, що полягає у профілюванні деталей або виробу в цілому.

Вистругування – прийом обробки деревини спеціальними інструментами для одержання рівної, гладенької поверхні.

Витесування – «прийом обробки деревини за допомогою сокири, тесла».

Виточування – прийом обробки деревини на токарному верстаті для надання виробі округлої форми і гладенької поверхні.

Вівтар (вівтарь – *слов.*) – престольна частина храму, розташована у східній частині приміщення церкви чи собору, відгороджена від основної частини іконостасом з царськими вратами.

Вівчарня (хлів) – будівля для овець, побутувала у селянських господарствах до 1930-х років, до ери «колгоспів».

Відро (цібарка) – хатнє начиння, ємність з дерева (до поч. ХХ ст.) або різних видів металів зі спеціальним покриттям та без, з металевою дужкою, слугує для води, молока, різних господарських потреб.

Вікно – проріз у зовнішніх стінах будинків (рідше – у внутрішніх перегородках), призначений для освітлення приміщень. Назви хатніх вікон на Слобожанщині майже не

збереглися («вікно з вулиці» – у причілковій стіні, «вікно з города» – у задній стіні). На півночі Слобожанщини нами зафіксовані назви: покутне – вікно, що примикає до покуття, та причілкове – з вулиці по причілковій стіні, яку називають «около».

Віконна рама – дерев'яна конструкція, в котру вставляються скляні шиби. На Слобожанщині до сер. XX ст. були переважно глухі рами. У хатах поч. XX – 1950-х рр. переважно на 5 шиб (угорі – велика, 4 невеличкі унизу).

Віконниці – ставні, пара дерев'яних профілірованих або різьблених щитів, які кріпляться переважно зовні будівлі для прикриття вікна. У м. Харкові (напр., на вул. Римарській) збереглися будівлі із внутрішнім розміщенням віконниць. Зазвичай, фарбуються та підводяться.

Вінець – горизонтальний ряд колод у зрубі, зв'язаних по кутах врубками; основний елемент конструкції зрубної будівлі.

Вітальня (велика хата) – спеціально умебльована кімната для приймання гостей.

Вітряк – господарська будівля села, млин, який діє за допомогою вітру, що через систему передач від крил до жорен приводить у дію механізм перемелювання зерна на борошно.

Вішалка – гачок, поличка з кілочками для вішання вбрання.

В обхват – тип з'єднання колод у зрубі.

Водянка – дерев'яна (до сер. XX ст.) чи металева діжка, велика каструля (місткістю від 2-х відер) для води.

Воренок – «загін для худоби». В активному побутуванні термін нами не зафіксований.

Ворітниця (ворітня) – 1. Прикріплена на завісах одна з двох частин (половни) воріт, брам; 2. Стовп, до якого прикріплені ворота; 3. Дошка в стулці воріт.

Ворота – широкий проріз у стіні чи огорожі, призначений для проїзду; з'єднує внутрішній замкнений простір (двір, садибу, обгороджену територію) із зовнішнім. На Слобожанщині переважає розпашний двостулковий тип воріт.

В притик – спосіб з'єднання дощок при спорудженні стелі хати.

В розбіжку – спосіб з'єднання дощок при спорудженні стелі хати.

Врубка – сполучення елементів дерев'яних конструкцій, при якому частина одного елемента входить в паз іншого. Врубкою з'єднували бруси у вінцях зрубу. Найбільш характерні врубки із залишком, коли кінці колод виступають назовні (в обло), і без залишку (в лапу), канюк, риб'ячий хвіст, в шип, в зуб, в крюк, в обхват та ін.

В сторч – спосіб будівництва хати. З сер. XIX ст. один з домінуючих на Слобожанщині. Таке житло належить до каркасного типу.

В угли – спосіб з'єднання колод хати.

Вулик – дерев'яна колода, ящик із дощечок, з отвором та зйомним дашком для утримання бджіл.

Вухо – 1. Шип колоди або бруса, який входить у заглиблення; 2. Чіп для кріплення дверей.

В шули – спосіб будівництва стін хати.

В'язання – скріплення дерев'яних частин будівлі врубуванням.

Галерея – 1. Вузкий критий чи відкритий коридор (прохід), що з'єднує два або кілька приміщень; довгий балкон вздовж будинку (споруди). З одного боку, переважно зовнішнього, галерея може бути відкритою – з колонами, стовпами або балюстрадаю замість стіни; 2. Вузке приміщення всередині споруди, яке прилягає до великого залу і відокремлене від нього огорожами різного типу; 3. Продовгуватий балкон, що оточує будинок іззовні.

Гамазея – будівля для зберігання зерна, борошна та різних предметів.

Глиця – поперечна жердина у дерев'яних парканах, між стояками стіни в плетених хатах (хворостянках).

Глуха стіна – задня стіна хати, яка або зовсім не має вікон, або має єдине невелике.

Годівниця – жолоб, ночви для годування худоби та птиці.

Гойдалка – споруда, що складається із стовпів та бантини, на якій прикріплювалася дошка для гойдання молоді (до сер. XX ст.).

Гонт (гонта) – дерев'яна черепиця, покрівельний матеріал – колоті дощечки, що мають клиноподібний переріз з пазом у товстій кромці, у який входить гострий край наступної.

Гонгар – майстер, що виготовляє гонт.

Горище – приміщення у споруді під дахом. В українських хатах використовувалось для зберігання хатнього начиння, сушіння городніх культур (напр., кукурудзи), замість спеціального курника для птиці тощо.

Город – частина обійстя, земельна ділянка для вирощування овочевих та інших городніх культур. Огорожується від вулиці парканом (заборь), від сусідніх угідь – тином.

Гута (гути) – будівля, де розміщувався завод чи майстерня з виробництва гутного скла.

Дах – вид покриття, надбудова над спорудою у вигляді однієї або кількох похилих площин, що утворюють разом з перекриттям замкнений простір – горище. Верхнє горизонтальне ребро називається гребенем, нижня кромка схилу, яка виступає за площину зовнішньої стіни – звисом. Види даху: односхилий; двосхилий (шпильовий); чотирихилий; шатровий; конічний; пірамідальний; купольний; цибулиноподібний; угнутий; циліндричний та ін. За конструкцією дахи бувають: накат, на сохах, на півсохах, козлах, чіпалках, стільцях тощо. Частини даху: верх, покрівля, стріха, піддашся. На Слобожанщині найрозповсюдженішим для житла є чотирихилий дах («кругла хата», власне «хата») з невисоким гребенем, значним виносом та звисом. З 1970-х рр. побутують і інші види дахів. У XVIII – на поч. XX ст. основним покрівельним матеріалом була житня солома та очерет. З сер. XX ст. для покрівлі застосовується залізо, шифер тощо.

Двері – 1. Проріз (дверний проріз) у зовнішній або внутрішній стіні будівлі, призначений для проходу, який з'єднує окремі приміщення або внутрішній простір з двором; 2. Дерев'яний рухомий виріб, що закриває вхідні отвори. Типи дверей (хатніх): сінешні, супротивні, комірні тощо.

Дзвіниця – висока баштоподібна, квадратна, прямокутна, кругла чи багатогранна у плані дерев'яна споруда для підвішування дзвонів, що зводиться біля храму або є його частиною. Конструктивні типи: каркасні, багатоярусні з галереями, каркасні баштові.

Диван – різновид меблів для сидіння та снання зі спинкою та бильцями. Дерев'яні дивани з'являються у побуті слобожан з поч. XX ст.

Димар (верх) – конструктивна частина димоходу печі, розташована на даху. У XVII – XIX ст. основи димарів плелися з лози, очерету, збивалися з дошок, робилися з доморобної цегли або виліплювалися з глини. З XX ст. – виготовляється з опаленої купованої цегли. Іноді труба димаря робилася з спеціального верха гончарної роботи. Подібні димарі виготовляли в с. Межиріч Лебединського району Сумської області, інших гончарських центрах.

Долівка – земельний настил у будівлі.

Драбина – дерев'яний пристрій з двох брусів та перпендикулярно до них закріплених щаблів для піднімання на горище.

Дранка – дерев'яні планочки, які набиваються поверх рубленої або каркасної основи хати з метою кращого зціплення глини з деревесиною.

Дранкувати – оббивати дерев'яну основу хати планками.

Дровітня – 1. Сарай, в якому зберігають дрова. 2. Колода, на якій рубають дрова.

Жердка – у хатах до сер. XX ст. вішалка для повсякденного одягу, яка розміщувалася над полом (місцем для снання).

Журавель – пристрій у форму простішого важеля для підйому води з колодязя.

Загорода (загорожа) – місце для худоби, може розміщуватися просто неба для літнього утримання, або відгорожена частина сараю.

Закладини (закладщини) – початок будівництва житла, який відзначається пригощанням для учасників робіт.

Закрам – ящик, загорожена частина погріба для зберігання зерна, картоплі тощо.

Закапелок – частина пічного простору для зберігання зерна, хатнього начиння. Назва зберігається і для груб, і для печей газового опалення.

Замок – 1. Вид врубки, система з'єднання двох елементів дерев'яних конструкцій, яка протидіє розтягуванню і зсуву. Найбільш поширені в українській архітектурі такі види замків: врубка в обло – найбільш давня система з'єднання в зрубі під кутом, коли виїмку в деревині вирубують у вигляді сідла; кінці колод виступають за межі зовнішньої площини стіни (з лишком, з випуском); врубка в лапу – система з'єднання деревин в зрубі під кутом,

коли виїмку в брусі вирубують у формі трапеції, а кінці брусів, як правило, не виступають за межі зовнішньої площини стіни; простий замок – врубка з одно- або двостороннім вирізом для з'єднання деревин під кутом; канюк (каня) – замок для з'єднання деревин під кутом з вирізами на обох боках бруса. Від простого відрізняється тим, що у вирізі вирубується шип (відкритий чи схований); риб'ячий хвіст – замок для з'єднання деревин під кутом, що має скошені вирізи з обох боків бруса; 2. Пристрій для замикання дверей.

Зруб – основа будівлі (хати, комори, колодязя тощо), утворена дерев'яними колодами, укладеними вертикально і скріпленими певним чином (див. вище).

Каплиця – церковна споруда без вівтарної частини, в якій служать молебні. Будується на пам'ятних місцях: напр., у Борках на Харківщині – на місці аварії царського потягу (кін. XIX ст); у с. Солоницівка Дергачівського району Харківської області – на Меморіальному комплексі Висота Маршала І.С.Конева (кін. XX ст.).

Каркасна споруда – будівля, основа якої має вигляд каркасу, площини стін якої заповнені дерев'яними колодами, поставленими в сторч.

Кватирка – вентиляційна частина віконної рами для провітрювання приміщення. До сер. XX ст. була рідкісним явищем у селянських хатах.

Клинцївка, клинцївати – див. Дранка, дранкувати. Термін характерний для північної Харківщини.

Клуня – господарська будівля двору до 1930-х рр. з високими воротами для проїзду навантажених возів. У клуні зберігався хліб у снопах, землеробський реманент, не мала вікон.

Колиска – 1. Різновид меблів для немовлят у вигляді дерев'яного ящика з полотняним дном, який підвіщувався у хаті на спеціальний гак. 2. Інша назва великодньої гойдалки.

Колода – очищений від гілок та кори стовбур дерева. Для будівництва використовувалися дубові, соснові колоди, деревина акації тощо. Майже ніколи не використовувалася деревина осики, що було пов'язано із світоглядними засторогами.

Колодязь – штучне заглиблення у землі до водоносного шару. Над рівнем землі оформлювалося зрубом. Могло мати журавель для полегшення здобуття води, або коловорот з цепом та громадським відром.

Комод – дерев'яні меблі, що входять у народний вжиток з поч. XX ст. Невисока шафа з висувними шухлядами для зберігання білизни та одягу.

Комора – 1. господарська будівля двору, де зберігалося хатне начиння, зимовий одяг, харчові припаси. 2. Частина «хати надві половини», де зберігалося хатне начиння, одяг та харчі.

Коник – 1. «верхнє горизонтальне ребро (злам даху), яке утворюється перетином двох його схилів. Часто декорувалося, особливо у народній дерев'яній архітектурі; коньок. 2. оздоблення у вигляді кінської голови для різних предметів, напр., мисника, столу тощо.

Конов'язь – стовп, жердина або кільце, до яких прив'язують коней.

Консолі (кронштейни) – елемент архітектурного кріплення балок, сволоків тощо, звичайно декорований.

Корівник – будівля для утримання великої рогатої худоби.

Крильщик – майстер, що покриває будівлі.

Криниця – викопана у землі яма до джерела води, може бути оформлена зрубом, може його не мати – копанка.

Кроватщина – обряд відзначення зведення місця під ліжку у хаті. Зафіксований лише на західній Харківщині.

Крокви – дерев'яні бруси, на яких кріпиться покрівельний матеріал даху хати.

Крупорушка – господарська будівля села, де розміщувалися пристрої для подрібнення зерна.

Курник – господарська будівля двору, де утримується домашня птиця.

Кухня (літня кухня, хатинка) – окрема споруда для приготування їжі, зазвичай активно використовується взимку для приготування їжі худобі, влітку – для приготування їжі взагалі, щоб не топити у хаті.

Лава – горизонтальна дошка без спинки для сидіння одразу декількох осіб. Зазвичай непересувна.

Лавка – магазин, крамниця.

Лапа – шип на кінці колоди, який вганяють у відповідну виїмку в другій колоді при скріпленні їх у вінець.

Лата – дошка (шильовка), яку прибивають поверх кроков, до якої кріпиться покрівельний матеріал.

Лиштва – прикрашений різбленням наличник вікна, дверей або галереї будинку.

Ліжко – різновид меблів для сну. У селянському побуті Слобожанщини з'являється з 1950-х рр.

Луда (лудка) – двірна або віконна коробка.

Ляда – кришка, дверцята, якими закривається погріб (у формі ями), отвір на горище.

Мазанка – хата з біленими стінами.

Майстерня – окрема будівля або приміщення в хаті для занять певним ремеслом.

Мисник – полиця або шафка для зберігання мисок.

Млин (водяний млин) – господарська будівля села для перемелювання зерна на борошно, діє за допомогою сили проточної води, що через систему передач від колеса приводить у дію жорна.

Наличник – декоративна деталь оздоблення вікна або дверей, що прикриває місце з'єднання луди та стіни.

Носатка – дерев'яний або глиняний висячий умивальник.

Обапол – 1. Дошка з крайньої зовнішньої частини колоди, розпиляної вздовж, у якої один бік рівний, а другий – випуклий; горбиль; 2. Розпиляна вздовж колода, розпиляний стовбур дерева.

Обв'язка – дерев'яні бруси, укладені по верхній частині стін будівлі для кріплення кроків.

Обкладена хата – хата-«мазанка» з додатково утепленими купованою цеглою стінами. Починають з'являтися з 1970-х рр.

Огорожа (заборь, тин) – конструкція з хмизу, лози, дошок, цегли чи каменю для обмеження території.

«Около» – назва причілкових та фасадної стіни хати на Слобожанщині (Харківщина, південна Сумщина).

Опалубка – дерев'яна форма для виготовлення («лиття») стін у глинобитних хатах – «литих», «топтаних» хатах, «топчанках».

Опасання – навіс, що опоясує церкву.

Осліп (ослінець) – пересувна дерев'яна лава на 4-х ніжках без спинки та билець.

Осліничик – стільчик без спинки на 4-х, рідше 3-х ніжках.

Паз – 1. Вузька довга щілина між недостатньо підігнаними дошками, колодами тощо; 2. Заглибина в деталі дерев'яної конструкції.

Перекидати хату – перебудувати фізично устарілу будівлю на місці старої.

Перекриття – один з основних елементів будинку (споруди), горизонтальна або похила несуча і огорожувальна конструкція, яка розділяє суміжні по висоті приміщення (поверхи).

Пиляння – процес розкроювання дерева на дошки, бруси тощо. Виконується за допомогою пил та інших інструментів та спеціальних пристроїв.

Підвалини – фундамент житла, дерев'яні (найчастіше – дубові) колоди, що вкладалися горизонтально. Для каркасного житла в них робилися спеціальні пази для колод, поставлених в сторч.

Підлога – дощатий поміст поверх долівки будівлі. Слугує для утеплення житла. У селянських хатах починають робити підлоги з сер. XX ст. У XVII – XVIII ст. існували «хати на помості» (з підлогами) у козаків.

Піл – дерев'яні нари, дошки встановлені від печі до причілкової стіни для сну вночі та додаткові місце для сидіння вдень. Розташовувалися на рівні близько 70 см від долівки. Побутували у селянських хатах до 1950-х рр.

Планка, планкування – див. Дранка, дранкувати. Термін побутує на півдні Харківщини.

Погріб (льох – Сумщина, підхідний погріб) – господарська будівля для зберігання продуктів швидкого псування, зимових припасів, картоплі та ін. овочевих культур. Найпростіша

побутова холодильна камера. Основна частина – саме погріб – підземна, частина (вхід, пригребиць або пригребиця) – наземна.

Помийниця – посудина для рідких відходів.

Поновляти – підмазування або підбілювання хати ззовні та зсередини після будівництва або після щорічного ремонту.

Поріг – нижня частина двірної луди.

Поставець – невеликий столик, побутував до поч. XIX ст.

Поташня – господарська будівля з пристроями для виробництва поташу.

Призьба – насипний укріплений поріжок довкола хати (висотою до 40 см завширшки від 15 до 50 см), який зводять з метою застереження стін від мокріння.

Причілок, причілкові стіни – стіни, перпендикулярні фасадні та глухії стінам

Різьблення (різьба) – 1. Мистецтво вирізування рисунка, візерунка на поверхні дерев'яного виробу тощо; прикрашати щось різьбленням. 2. Техніка художнього оздоблення виробів з дерева. Види: плосковімчасте, рельєфне, об'ємне (кругле), ажурне (сніцарське) наскрізне, профільне. Плосковімчасте різьблення поділяється на контурне гравіювання, виїмчасте, тригранновімчасте та ін.; рельєфне – на плоскорельєфне, барельєфне і горельєфне; 3. Візерунок, рисунок, вирізаний на дереві тощо.

Рублена споруда – будівля, основа якої зведена з горизонтально покладених дерев'яних колод.

Саж – господарська будівля двору, в якій відгодовують свиней. Зазвичай розташована на задньому дворі, прилаштована до стіни сараю.

Саманна будівля – споруда, зведена з доморобної цегли, виготовленої з суміші глиносоломи сушінням просто неба. Характерна для південної Харківщини. В основному таким чином будувалися господарські споруди двору.

Сарай – господарська будівля сучасного слобожанського селянського двору, в якій зберігаються речі домашнього вжитку.

Сволок – головна балка, яка підтримує стелю у хаті. Нерідко залишалася небіленою, декорованою різьбленням

Сволоковщина – обряд, який відзначає встановлення сволока.

Сіни – частина житлового приміщення або прибудова до нього, зроблена з метою утворення повітряного затвору і утеплення хати у холодний період.

Сінник – місце для зберігання сіна. Окрема споруда з дахом, встановленим на стовпах. Взимку вертикальні площини прикриваються від снігу та негоди.

Скриня – дерев'яні меблі для зберігання одягу та майна у вигляді великого ящика з відкідним віком-кришкою. В деяких районах Слобожанщини розрізняють **скриню** (з кругленим віком) та **сундук** (з рівним віком). Бувають скрині з рівним дном та на коліщатках.

Собор – церковна будівля, головна церква монастиря, єпархії, має у середній частині підвищення – катедру, на якій лежить іменна ікона храму.

Стайня – господарська будівля двору, в якій до 1930-х рр. утримувалися коні.

Стілець – меблі для сидіння однієї особи.

Стіна – вертикальна частина будівлі, що виокремлює споруду, підтримує перекриття (несуча стіна) та розподіляє внутрішній простір споруди.

Столяр – майстер, що виготовляє вікна, двері, меблі, хатне начиння, а також може виготовляти музичні інструменти.

Стругання – обробка деревини спеціальними інструментами з метою отримання рівної або профільованої (фігурної) поверхні.

Теплушка – частина хати, кімнатка утворена великою піччю; назва кімнати, де готується їжа (північ Слобожанщини).

Тесля – будівничий, майстер-деревообробник з робіт, виконуваних просто неба.

Тік – відкрита частина господарського двору для обмолоту та підсушування збіжжя.

Тин – плетена огорожа обійстя. З сер. XX ст. переважно городів.

Топтана хата, топчанка – житлова будівля, зведена з литої глини за допомогою опалубки. Віконні та двірні отвори прорізаються після повного висихання будівлі. Будівництво такого

житла вимагало неабияких практичних знань та умінь. Зводилося на території всієї Слобожанщини до сер. ХХ ст.

Флігель – житлове приміщення з двосхилим дахом.

Хата – житлова будівля, стіни якої зведені з деревини, глини чи цегли. Має солом'яний, очеретяний, гонтовий (в давнину), залізний чи шиферний дах. Внутрішнє планування змінювалося з часом від трикамерного житла шляхом подрібнення. Зазвичай, слобожанські хати мали піддашок, який згодом перетворюється на криту галерею та веранду. Для опалення та приготування їжі слугувала піч, яка топилася соломною, хмизом, кизяками, дровами та вугіллям, з 1980-х рр. – природнім газом.

Хата з митими стінами – рублені хати-«мазанки», внутрішні стіни в яких не білилися, а проофліювалися і могли вкриватися малюнками. Зазвичай, зводилися в козацьких обійстях. Експедицією Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського під керівництвом З.Гудченко (1996 р.) подібні хати зафіксовані на Сумщині.

Хата на дві половини, «через сіни» – триподільне житлове приміщення, в якому житлові та господарські приміщення розділені сіньми.

Хвіртка – дерев'яний або металевий щит, що закриває вхід у воротах.

Хворостянка – хата каркасного типу, в якій площини стін заплетені хмизом або лозою. Каркас обмазувався сумішшю глиносоломи та білівся. Зводилися у ХVII–ХVIII ст. на півдні Харківщини та після II-ї світової війни.

Хлів – господарська будівля селянського двору для утримання великої рогатої худоби.

Храм – церковна будівля з вівтарною частиною, де можуть проходити всі види церковних богослужінь.

Царські врата – центральні двостулкові двері іконостасу із зображенням євангелістів та Благовіщення.

Цібарка (цебарка) – 1. Відро; 2. Відро для помиїв, перенесення вугілля тощо.

Цегла – будівельний матеріал, який входить у використання з 1970-х років.

Церква – 1. релігійний напрямок, конфесія; 2. Об'єднання вірних; парафія; 3. Будівля релігійного призначення з вівтарною частиною.

Чоло – чільна, фасадна стіна хати.

Шильовка – тонка дошка завширшки до 20 см.

Шпунт – «повздовжній виступ або паз для з'єднання, при якому виступ однієї частини входить в паз іншої».

Ятка – 1. Легка споруда для тимчасового користування (торгівлі, виставки тощо); балаган; 2. Накриття зроблене з хворосту, очерету, полотна і т. ін. для захисту від сонця, дощу тощо.

Список використаної та рекомендованої літератури.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» № 1282-IV від 18.11.2023 р. /Відомості Верховної ради (ВВР). - № 18 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com><http://www.uazakon.com/> .
2. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. № 1340/26117.
4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2013 №665 «Про затвердження кваліфікаційних професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів».
5. Педагогічний словник / за редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001, 514 с.
6. Покоłodна М.М. Організація екскурсійної діяльності: Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2017. – 180 с.

7. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення. Авторі-упорядники: Наталія Савченко, Михайло Косило, Олександр Наровлянський. Івано-Франківськ, Типовіт, 2010 – 408 с.

Список рекомендованих джерел

1. Бабарицька В.К. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник/ В.К. Бабарицька, А.Я. Короткова, О.Ю. Малиновська, - Київ, Альтерпрес, 2007. – 462 с.
2. ГОСТ 28681.1 – 95 Туристско-екскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг.
3. ГОСТ 28681.2 – 95 Туристско-екскурсионное обслуживание. Туристические услуги. Общие требования.
4. ГОСТ 28681.3 – 95 Туристско-екскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов.
5. ДСТУ EN 15565: 2016 (EN15565:2008, УДТ) Туристичні послуги. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://cct.com.ua/2016/11.08.2016_236.html.
6. Енциклопедичний словник-довідник туризму/ В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух; [заг. ред. В.К. Федорченко]. – Київ, видавничий дім «Слово», 2006. – 372 с.

